

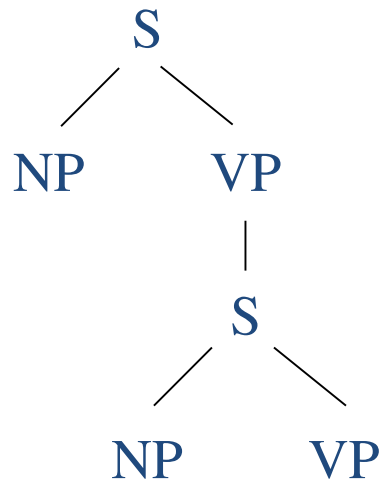
התיכון הישראלי למדעים ולאמנויות

המרכז הישראלי למצוינות בחינוך

ירושלים

עבודת גמר בבלשנות

שפות סימנים ושפות מדוברות כשפות ממוקדות תימה

מנחה: פרופסור עירית מאיר

מגישה: קדם שניר

חורף תשע"ה 2014

מחזור כ"ד

הקדמה

אני מודה מקרב לב למנחת העבודה, פרופסור עירית מאיר, על הליווי, על התמיכה ועל הזמן הרב שהקדישה לי. אך יותר מכל אלו, אני רוצה להודות על כך שחשפה אותי בצורה כה מעמיקה לעולם הבלשנות ופתחה בפניי את השער למחקר מרתק מסוג זה בסבלנות וברגישות רבה. הייתה לי הזכות לעבור תהליך שכזה בהנחייתה. עירית ליוותה אותי החל מבחירת הנושא, דרך המחקר והכתיבה, וכלה בבדיקת טיוטות חוזרות ונשנות בזמן שיא. אין ספק שהחוויה הזו תלווה אותי לשנים רבות.

אני מודה לד"ר יעל יוסטוס-סגל שתמיד הייתה אוזן קשבת ותומכת ופנויה לעזרה בנושאים מהותיים וטכניים כאחד. אני רוצה להודות לליאורה הררי-עמדי שהייתה נוכחת בעיקר בחלק הראשון של העבודה, אך מעורבותה הייתה משמעותית מאוד בשבילי. האכפתיות והרגישות בגישה שלה לצד היכולת לחדד ולמקד את העבודה היו חלק הכרחי בתהליך זה.

אני מודה לאמי, איריס, ששילבה בין תמיכה רגשית בכל שלבי העבודה לפן האקדמי; היא זו שהכירה לי את התחום לראשונה אך גם לקחה חלק בחשיבה על המבנה ועל המהלכים בעבודה זו. היא נענתה מיד לבקשתי להגיה את העבודה והדבר קידם את העבודה מאוד. לסיום, אני רוצה להודות לאבי, שהיה מקור לתמיכה אך גם מקור להפוגה מהדיונים בתוכן העבודה.

תוכן עניינים

2	תקציר
2	מבוא
3	פרק 1 חלוקת השפות לשפות ממוקדות תימה ולשפות ממוקדות נושא
3	1.1. הקדמה
3	1.2. נושא (subject) והגדרתו
4	1.3. הנושא הפסיכולוגי – התימה (topic, theme)
5	1.4. נושא תחבירי לעומת תימה
5	1.5. שפות ממוקדות תימה (topic-prominent languages) לעומת שפות ממוקדות נושא
7	(subject-prominent languages)
11	1.5.1. הסתייגויות בדבר החלוקה לשפות ממוקדות תימה ולשפות ממוקדות נושא
11	1.6. בסיסיות מבנה התימה־רימה בשפות ממוקדות תימה
13	1.7. הגדרת שפה כממוקדת תימה
13	1.8. סיכום
15	פרק 2 שפות סימנים כשפות ממוקדות תימה
15	2.1. הקדמה
15	2.2. שפות סימנים
15	2.2.1. מיתוסים על שפות סימנים
16	2.2.2. אמצעים לא ידניים (Non manual markings)
17	2.2.3. כינון צ"ש על ידי קישורו לנקודה במרחב
17	2.2.4. שפת הסימנים הישראלית
18	2.2.5. שפת הסימנים האמריקאית (ASL)
18	2.3. בחינת שפות הסימנים לפי הקריטריונים של שפות ממוקדות תימה
19	2.3.1. שפת הסימנים הישראלית (ISL)

21	שפת הסימנים האמריקאית (ASL) .2.3.2
27	שפת הסימנים של הונג קונג (HKSL) .2.3.3
27	סיכום .2.4
29	פרק 3 שפות מדוברות כשפות ממוקדות תימה .2.4.1
29	הקדמה .3.1
29	השפות הנידונות .3.2
29	מנדרינית (Mandarin Chinese) .3.2.1
30	צוציל (Tzotzil) .3.2.2
30	בחירת השפות הנידונות לפי הקריטריונים של שפות ממוקדות תימה .3.3
30	מנדרינית (Mandarin Chinese) .3.3.1
37	צוציל (Tzotzil) .3.3.2
37	סיכום .3.4
38	פרק 4 מכנים משותפים לשפות ממוקדות תימה .4.1
38	הקדמה .4.1
38	מכנים משותפים שנידונו בספרות המחקרית לשפות ממוקדות תימה .4.2
38	קיים סימון תחבירי ו/או מורפולוגי לתימה .4.2.1
39	מגוון רכיבים תחביריים יכולים לשמש בתפקיד התימה .4.2.2
41	משפט יכול להיות חסר נושא .4.2.3
43	אין התאמה בין פועל לנושא .4.2.5
43	הפועל מופיע בסוף המשפט .4.2.6
44	יכולות להתקיים עד שתי תימות במשפט .4.2.7
46	לאהו (Lahu) .4.3.1
46	ג'קלטק (Jakaltek) .4.3.2

46	4.4. סימון זמן דקדוקי, אספקט ויחסות בשפות ממוקדות תימה
46	4.4.1. סימון הזמן הדקדוקי
47	4.4.2. האספקט
48	4.4.3. סימון יחסות
49	4.4.4. מהו הקשר בין סימון זמן דקדוקי, אספקט ויחסות לממוקדות תימה?
49	4.5. הקשר בין פרדיקציה לשפות ממוקדות תימה
49	4.5.1. מהי פרדיקציה?
51	4.5.2. מתאמים בין קידוד הקצאת תפקיד תמאטי לתכונות לשוניות אחרות
52	4.5.4. השלכת המתאמים על שפות ממוקדות תימה
53	4.5.5. קיום סימון האספקט וקידוד דקדוקי חלש של הקצאת תפקיד תמאטי
53	4.6. חזרה אל המאפיינים המקוריים של שפות ממוקדות תימה
54	4.7. האם כל שפות הסימנים הן שפות ממוקדות תימה?
54	4.8. סיכום
56	ביבליוגרפיה

תקציר

שפות ממוקדות תימה הן שפות שבהן המידע במשפט מאורגן לפי העניין של המסר המועבר במשפט - מבנה התימה־רימה. עבודה זו מוכיחה ששלוש שפות סימנים ושתי שפות מדוברות הן שפות ממוקדות תימה לפי קריטריונים קבועים. באמצעות הוכחה זו ניתן למצוא מאפיינים משותפים לשפות אלו ולבחון מכנים משותפים שנמצאו בעבר. במחקר קודם נמצא מתאם בין קידוד חלש של יחס פרדיקטיבי להיעדר סימון זמן דקדוקי ויחסות. השפות ממוקדות התימה שנחקרות כאן מאופיינות גם הן בהיעדר סימון זמן דקדוקי ויחסות. לכן, ניתן להסיק שהשפות הללו מקודדות באופן חלש את היחס הפרדיקטיבי. בהתאם לתכונות אחרות של שפות ממוקדות תימה השלכתי את התכונה הזו על שפות ממוקדות תימה בכלל.

גילוי זה מאפשר הסבר של תכונות מוכרות לשפות ממוקדות תימה, כמו קיומם של משפטים חסרי נושא תחבירי והיעדר ההתאמה בין פועל לנושא. בנוסף, מתאם זה יחד עם מתאמים שהוכחו בעבר מחזקים את הטענה ששפות סימנים נוטות להיות ממוקדות תימה. עבודה זו מאפשרת הבנה טובה יותר של שפות ממוקדות תימה ומקרבת את זיקוק התכונה הבסיסית שלהן: בשפות אלו היחס הבסיסי בין האיברים במשפט אינו יחס תחבירי (כלומר, היחס הפרדיקטיבי) אלא יחס פרגמטי – יחס התימה־רימה.

מבוא

בשנת 1976 הציגו הבלשנים צ'ארלס לי וסנדרה תומפסון טיפולוגיה של שפות שמבדילה בין 'שפות ממוקדות תימה' (topic-prominent languages) ל'שפות ממוקדות נושא' (subject-prominent languages). שפות ממוקדות נושא הן שפות שבהן המבנה הבסיסי של משפט מתמקד בתפקידים התחביריים נושא-נושא. בשפות ממוקדות תימה מבנה המשפט הבסיסי והעיקרי ביותר הוא מבנה תימה-רימה (topic-comment structure). במבנה זה החלק הראשון של המשפט הוא התימה (topic), המשמשת עוגן אינפורמטיבי מסוים שחולקים המוען והנמען של המשפט. החלק השני במשפט הוא המידע שהמשפט מחדש (comment) והוא מתרחש במסגרת התחום שקובעת התימה.

שפות סימנים הן שפות שהתפתחו בקהילות חירשים ומאפשרות תקשורת מלאה ועשירה בין הדוברים אותן. בשפות אלה התקשורת נעשית באמצעות תנועות ידיים, הבעות פנים ומחוות גופניות. במשך שנים ארוכות בוצעו ניסיונות למנוע שימוש בשפות סימנים בבתי ספר לחירשים מתוך הדעה שהסתגלותם של החירשים לחברה השומעת חשובה יותר, ובשל כך הדגש היה על לימוד השפה המדוברת. רק במחצית השנייה של המאה העשרים התחיל המחקר הבלשני לעסוק בהן והן התגלו כשפות לכל דבר בעלות מבנים לשוניים ואפיונים מבניים הקיימים גם בשפות מדוברות.

עם התפתחות המחקר הבלשני של שפות סימנים לא מעט משפות אלה התגלו כשפות ממוקדות תימה או כשפות שבהן יש נטייה למבני תימה-רימה. לצד שפות הסימנים קיימות גם שפות מדוברות שהן שפות ממוקדות תימה כדוגמת סינית מנדרינית. מתוך הדמיון התחבירי בין שפות הסימנים המסווגות כשפות ממוקדות תימה לבין שפות מדוברות המסווגות כשפות ממוקדות תימה, עולה שאלה: האם ישנם מאפיינים המשותפים לשפות ממוקדות תימה באשר הן, בלי תלות בערוץ הפיזי שבו מועברת השפה?

על מנת להשיב על שאלה זו אפתח בדיון מעמיק על מהות המושג תימה, על מבנה התימה-רימה ועל ההבדלים בין שפות ממוקדות תימה לשפות ממוקדות נושא. מוקד נוסף של דיון זה יהיה הגדרת הקריטריונים שיקבעו מה היא שפה ממוקדת תימה. הדיון הזה יהווה את הפרק הראשון. הפרק השני יעסוק בהגדרת שפת הסימנים הישראלית (Israeli Sign Language) ושפת הסימנים האמריקאית (American Sign Language) כממוקדות תימה. בנוסף, אדון במבני התימה-רימה בשפת הסימנים של הונג קונג ללא הגדרתה כשפה ממוקדת תימה מפאת קוצר היריעה. בפרק השלישי אגדיר את השפה המנדרינית (Mandarin) ואת צוצ'יל (Tzotzil) כשפות ממוקדות תימה. בפרק הרביעי אבחן את השפות הללו לאור המאפיינים של שפות ממוקדות תימה שנידונו במחקר, אך גם אתור אחר מאפיינים חדשים שלא נחקרו. הבנת המאפיינים המשותפים לשפות ממוקדות תימה יכולה להוביל להבנה עמוקה יותר של מבנה התימה-רימה ותפוצתו בשפות העולם.

פרק 1 | חלוקת השפות לשפות ממוקדות תימה ולשפות ממוקדות נושא

1.1. הקדמה

מטרת הפרק הזה היא להציג את ההבדל בין שפות ממוקדות תימה לשפות ממוקדות נושא. לשם כך יוצגו פנים שונות של המושג 'נושא' ונפגוש במושג 'תימה'. יופיע דיון במתח בין שני המושגים האלו, בהבדלים ביניהם ובמשמעותם. מבנה התימההדרימה ומשמעויותיו יוסברו ויודגמו בשפות שונות. בנוסף לכך יתואר הרצף הנע בין שפות ממוקדות נושא לשפות ממוקדות תימה. לבסוף יועמק הדיון בשפות ממוקדות תימה ונציג את השוני המהותי ביניהן לבין שפות ממוקדות נושא.

1.2. נושא (subject) והגדרתו

הנושא (subject) הוא אחד משתי אבני הבניין הבסיסיות של המשפט. המשפט הוא יחידה תחבירית המקודדת את היחס הסמנטי של פרדיקציה (השָׁאָה, predication), היכולת לומר משהו על משהו. יחס זה מובע בתחביר באמצעות היחס הנשואי, היחס שבין הנושא לנשוא שלו. קשה לתאר את המבנה התחבירי של המשפט ללא התייחסות למושג זה לצד המושג 'נשוא'. עם זאת, קשה למצוא הגדרה ממצה של המונח התחבירי 'נושא', שניתן יהיה ליישמה על מבני משפט בשפות שונות. ניתן להגדירו בנפרד לכל שפה על ידי אפיונים פנים-לשוניים שמאפשרים את זיהויו של הנושא. למשל, בעברית ניתן לזהות את הנושא על פי כמה קריטריונים:

1. צ"ש (צירוף שמני) שמתאים במין ובמספר לפועל הנשואי (אורנן, 1979: 48).
2. לפני נושא לא תבוא מילת יחס (שם: 52–54).

אם שני הקריטריונים האלו עדיין מותירים שני צ"שים שיכולים להיות הנושא, נעזרים בכך שבשמונים אחוז מהמקרים הנושא מופיע בתחילת המשפט. אפיונים אלו הם אפיונים מבניים שאינם עוסקים כלל במשמעות כל אחד מהרכיבים התחביריים ובמשמעות המשפט השלם. נושא שהוגדר בהגדרה מבנית ייקרא 'נושא תחבירי'. כאשר נעשה שימוש בהגדרת הנושא התחבירי, שני משפטים המתארים את אותה המציאות החוץ-לשונית אך שונים מבחינה מבנית יכולים להיות בעלי נושא שונה. לדוגמה:

א. **האיש** האכיל את החתולה.

ב. **החתולה** הואכלה על ידי האיש.

במשפט [א] קל להבחין שהנושא התחבירי הוא 'האיש'; קיימת התאמה במין הדקדוקי בין 'האיש' לנושא הפועלי 'האכיל'. ידוע שבשפה העברית יש התאמה בין הפועל לנושא במין הדקדוקי ובמספר. במשפט [ב] ההתאמה היא בין 'החתולה' לפועל 'הואכלה', ולכן 'החתולה' היא הנושא התחבירי.

ניתן להגדיר את הנושא לא רק מראייה מבנית אלא על פי תכונותיו הסמנטיות – כעושה הפעולה (agent)¹. כאשר הנושא מוגדר כך, שינוי מבנה המשפט ללא שינוי המשמעות הבסיסית שלו יותיר את הנושא

¹ המונח עושה הפעולה, האגנט, הוא אחת מהיחסות (cases) שהוגדרו לראשונה על ידי פילמור (1968) ב'תחביר היחסות'. משמעות המונח היא הארגומנט (המשתתף באירוע) החי שיוזם את ביצוע הפעולה שבמשפט (הנשוא).

זהה. נושא המוגדר בדרך זהו ייקרא 'נושא לוגי'² (ניר, 1989). העניין יודגם בעזרת משפטים [א] ו[ב]. שני המשפטים מקודדים את אותו האירוע: האיש ביצע את פעולת ההאכלה כלפי החתולה. מסיבה זו הן במשפט [א] והן במשפט [ב] הנושא הלוגי יהיה 'האיש'. כבר בשלב הזה נראה שאין בהכרח חפיפה בין הנושא התחבירי לנושא הלוגי, כפי שמתבטא במשפט [ב]. כעת יוצג היבט נוסף של מושג הנושא.

1.3. הנושא הפסיכולוגי – התימה (topic, theme)

ניתן להגדיר נושא גם בהתייחסות לדרך שבה מועבר מידע במשפט. מבחינת העברת המידע אפשר לחלק משפט לשני חלקים: החלק שמוכר למשתתפי השיח והחלק שבו המוען מחדש משהו לנמען בנוגע לחלק הראשון. החלק הפותח את המשפט ומגדיר את התחום שבו המשפט יחדש דבר מה נקרא 'הנושא הפסיכולוגי', 'עניין-המסר' (topic) או 'התימה' (theme).³ בהרבה משפטים הנושא הפסיכולוגי מתלכד עם הנושא התחבירי ועם הנושא הלוגי, כדוגמת המשפט הבא:

ג. איתמר מטפס על הקירות.

מבחינה תחבירית, הרכיב 'איתמר' מקיים את התנאים הדרושים בעברית כדי שיהיה נושא תחבירי – הוא מתאים במין דקדוקי ובמספר לפועל 'מטפס' ולא מופיעה לפניו מילת יחס. בנוסף, הוא עושה הפעולה (האגנט) ולכן הוא הנושא הלוגי. בנוגע לנושא הפסיכולוגי, גם הוא מיוצג על ידי הרכיב 'איתמר' כיוון שאיתמר הוא הגורם המוכר לנמען והטיפוס על הקירות הוא האלמנט המחדש.

אולם, ישנם מקרים שבהם הנושא הפסיכולוגי אינו מתלכד עם הנושא התחבירי ועם הנושא הלוגי. על מנת להבהיר את העניין, הדבר יומחש בעזרת משפט בעברית.

ד. על אהבה כזאת יכול מיכאל רק לחלום.

במשפט [ד] הנושא התחבירי והנושא הלוגי זהים – 'מיכאל'. אולם, הנושא הפסיכולוגי של המשפט יהיה הרכיב 'על אהבה כזאת'. בתוך ההקשר והשיח הנמען יודע על איזו אהבה מדובר והמוען מחדש לו שמיכאל יכול רק לחלום על האהבה הזאת.

ניתן להגדיר את התימה ('הנושא הפסיכולוגי') בדרכים שונות ורבות. יובאו להלן שלוש מהן על פי ניר, 1989, עמוד 110:

1. "קריטריון מבני-פוזיציונאלי: התימה היא הצירוף השמני שבראש המשפט.
2. קריטריון פסיכולוגי: התימה היא העניין שהמשפט אומר עליו משהו ("נקודת הזינוק")
3. קריטריון של "ערך המידע" (קריטריון אינפורמאציונאלי): התימה היא היסוד הנתון, המוכר, הידוע."

² נקרא לפעמים גם 'נושא סמנטי' כיוון שהגדרתו היא לוגית-סמנטית.

³ יש המבדילים בין המושגים theme ו topic ובין המושגים rheme ו comment, אולם אין בנמצא תרגומים טובים יותר לעברית מאשר תימה ורימה המקבילים ל theme ו rheme. לכן אשתמש במונחים תימה ורימה כמקבילים גם ל topic ו comment.

הקריטריון הראשון הוא בעייתי כיוון שישנם מקרים שבהם התימה נמצאת דווקא בסוף, והחלק המחדש על התימה, הרימה (rheme או comment), ממוקם בהתחלה. להלן דוגמה אחת בעברית ודוגמה אחת בשפה 'האיה' (Haya):⁴

ה. התקבלה ברוב קולות הצעת החוק החדשה.

ג. ba'cumb' enkok' abakazi

they cook chicken women

'They cook chicken, the women.'

(Haya: Byarushengo and Tenebaum, 1976 in Gundel, 1988: 225)

במשפט [ה] 'הצעת החוק החדשה' היא התימה מפני שהיא הבסיס האינפורמטיבי למשפט כולו. הרימה המחדשת עליה הוא 'התקבלה ברוב קולות', אולם הסבירות למשפט כזה להופיע בשיח ניטרלי היא נמוכה והוא מתאים יותר לכותרות חדשותיות (ניר, 1989). אך בשפות אחרות מבנה שבו הרימה מקדימה את התימה (right dislocation) נפוץ יותר. הדבר מתבטא במשפט [ג] המתפקד כמשפט רגיל בשפה 'האיה'. אם כך, מתבקש להסיק שהקריטריון הראשון הוא בעייתי מעט, אך שני הקריטריונים האחרים יוכלו לשמש כראוי ברוב המכריע של המקרים.

1.4. נושא תחבירי לעומת תימה

כאמור, אפשר להתייחס אל הנושא משתי נקודות מבט עיקריות: כצירוף שמני העונה על קריטריונים מבניים מסוימים המתאימים לשפה מסוימת – נושא תחבירי, או כדבר שעליו מדובר במשפט ומגדיר את התחום שבו יכול להתרחש הדבר המחדש עליו במשפט – התימה. קיימים הבדלים משמעותיים בין מהות התימה למהות הנושא. התימה אינה קשורה בצורה כה חזקה לשאר חלקי המשפט ובעיקר לנשוא המשפט כמו הנושא. השוני במידת העצמאות של התימה לעומת הנושא מתבטא בכמה אופנים.

(1) **מגבלות בחירה (Selectional relations):** לכל פועל במשפט מצטרפים ארגומנטים⁵ המשתנים

במספרם ובסוגם לפי התכונות הסמנטיות של הפועל. אולם, לא כל ארגומנט יכול להצטרף לכל

פועל (ניר, 1989א), כמו בדוגמה הבאה:

ז. החתול שתה מכונית.

הגבלות אלו נקראות מגבלות בחירה. על הפועל 'שתה' חלות שתי מגבלות בחירה: הארגומנט המתפקד כעושה הפעולה מוכרח להיות חי, והארגומנט המתפקד כמקבל הפעולה (אובייקט, object) מוכרח להיות מזון נוזלי. במשפט [ז] הופרה מגבלת הבחירה החלה על הארגומנט מקבל הפעולה, ולכן המשפט הוא משפט חסר משמעות מבחינה סמנטית (שם). לי ותומפסון (Li and Thompson, 1976) הצביעו על כך שקיימות מגבלות בחירה בין הנושא לפועל במשפט, ולעומת

⁴ 'האיה' היא שפה המדוברת בצפון-מערב טנזניה והיא שייכת למשפחת שפות הניגר-קונגו.

⁵ הארגומנטים של הפועל הם הצירופים השמניים המשתתפים בפעולה – עושה הפעולה, מקבל הפעולה וכולי.

זאת לתימה אין מגבלות־בחירה עם אף פועל במשפט. הדבר בולט במיוחד בשפות ממוקדות תימה (שיאופיינו בהמשך) מאחר שבשפות אלו מבנה התימה־רימה הוא המבנה הבסיסי של משפט. הנה דוגמה לכך בלאהו (Lahu), שפה ממוקדת תימה:

n. he chi tē pē ō dà[?] jâ
field this one classifier rice very good
'This field (topic), the rice is very good.'

(Lahu: Li and Thompson, 1976: 462)

אין מגבלות־בחירה בין הצירוף הפועלי במשפט ('is very good') לתימה ('this field').

(2) **קביעת הצ"ש שיתפקד כנושא או כתימה מבין כלל הצ"שים במשפט:** ניתן לחזות מה יהיה הנושא של כל סוג פועל כתלות בתכונות הסמנטיות של הארגומנטים שלו. למשל, באנגלית אם במשפט יופיעו מספר צירופים שמנייים ופועל, עושה הפעולה (האגנט) יהיה הנושא התחבירי אלא אם כן מדובר במבנה מיוחד כדומת מבנה הסביל. בכל שפה ישנה מערכת אופרטיבית של כללים שתאפשר, על פי סוג הפועל, לקבוע מה יהיה הנושא שלו. אולם, לתימה אין התכונה הזאת כלל – היא רכיב עצמאי ונפרד מהפועל. כמובן שהשיח עצמו יכול להגביל את בחירת התימה, אך במגבלות השיח יכול הדובר לבחור איזה צ"ש יהיה בתפקיד התימה. הנה דוגמה:

ט. The intern gave the papers to his boss.

במשפט מופיעים שלושה צ"שים: 'the intern', 'the papers', ו'his boss'. על פי המערכת האופרטיבית של אנגלית ניתן לזהות את 'the intern' בתור הנושא. אולם, כל אחד מהצ"שים יכול לשמש תימה באמצעות שינוי מבנה המשפט וללא קשר לתכונות הסמנטיות של הארגומנטים של הפועל המתקיים במשפט:

י. As for the boss, the intern gave him the papers.

כעת 'the boss' הוא האיבר המשמש כתימה, ללא תלות בפועל.

(3) **מיקום במשפט:** התימה מופיעה בתחילת המשפט ברוב המקרים של המכריע. הנושא אינו מחויב לתנאי כזה והוא יכול להופיע בכל מקום במשפט כמו במשפט הבא:

יא. רק את הסוכרייה הוורודה ביקש **הילד** מאביו.

הילד, הנושא, מופיע באמצע המשפט, לאחר המושא הישיר והנשוא.

(4) **תפקיד פונקציונלי (Functional role):** לתימה יש תפקיד סמנטי אחיד בכל משפט שבו היא מופיעה – היא מהווה מסגרת, מוחשית או מופשטת, להתרחשות המתוארת במשפט (Chafe, 1976). לעומת זאת, לנושא אין תפקיד סמנטי עקיב. הנושא יכול להיות עושה הפעולה (*הילד* אכל תפוח), מקבל הפעולה (*התפוח* נאכל על ידי הילד) ואף מקום (*התקרה* דולפת מים). בנוסף, הנושא יכול להיות גם חסר משמעות לחלוטין, כמו נושאים סתמיים (למשל 'it' באנגלית

כאשר הוא נושא; נידון בהרחבה בסעיף 1.5). קיומם של הנושאים הסתמיים מפריך את הטענה שלנושא חייב להיות תפקיד פונקציונלי.

(5) **יידוע:** צ'ייף (1976) מגדיר את היידוע בתור ההתייחסות לרכיב מסוים כדבר שמוכר לנמען במציאות והוא יכול לדעת לאיזה מסומן ספציפי הדובר מתייחס. ההגדרה של צ'ייף אינה נוגעת בסימונים מורפולוגיים המשתנים משפה לשפה כדוגמת ה"א היידוע בעברית, אלא למהות הבסיסית של היידוע בשפה. על פי הגדרה זו תימה היא תמיד מיודעת במהותה – היא הרי הדבר המוכר הן למוען והן לנמען. נושא, לעומת זאת, אינו מחויב ביידוע כלל. לדוגמה:

יב. A piece of pie is on the table.

(English: Li and Thompson, 1976: 461)

חמשת ההבדלים המרכזיים האלו מראים שההבדל בין הנושא התחבירי לתימה הוא מהותי ומשמעותו גדולה. גבעון (Givón, 1976 in Rosenstein, 2001) טוען שבתקשורת לשונית קיימים שני אופנים (modes of communication): האופן הפרגמטי והאופן התחבירי. האופן הפרגמטי מייצג אסוציאטיביות ואת הרצון הבסיסי להעביר מידע וניתן למצוא אותו בעיקר בתקשורת דבורה ולא פורמלית. האופן התחבירי מייצג את ארגון המשפט בעקביות באמצעות מבנה דקדוקי ומצוי בכתיבה פורמלית או בדיבור פורמלי. במקרה הקיצון של האופן הפרגמטי, הוא בעל מבנה רופף ולא מחייב והמבעים השונים סמוכים זה לזה ללא איחוי תחבירי. המבנה של האופן הפרגמטי הוא בעיקר מבנה תימהרימה. מקרה הקיצון של האופן התחבירי מאופיין במבנה הדוק ומחייב כך שהקשר בין הנושא לנשוא מקודד במבנה תחבירי. מתקיים רצף מהאופן הפרגמטי לאופן התחבירי. האופן הפרגמטי קשור קשר הדוק לתימה; בשיח ישיר (פנים מול פנים) שבו דומיננטי האופן הפרגמטי, יש שימוש שכיח בתימה מתוך הצורך של הדוברים להזכיר נושאים שמוכרים להם, אך לא נידונו באותו הרגע. לעומת זאת, הנושא התחבירי מרכזי מאוד באופן התחבירי. כך מייצגים הנושא התחבירי, התימה והמתח ביניהם את התנועה הבסיסית בשפה בין פרגמטיקה לתחביר.

1.5. שפות ממוקדות תימה (topic-prominent languages) לעומת שפות ממוקדות נושא (subject-prominent languages)

מבנה משפט הפותח בתימה שמציגה את מסגרת ההתרחשות וממשיך ברימה שמספרת עליה נקרא מבנה תימהרימה. לי ותומפסון (Li and Thompson, 1976) טענו שניתן לסווג את שפות העולם לפי הקריטריון הבא: עד כמה בסיסי מבנה התימהרימה בשיח (discourse) בשפה. הם חילקו את השפות שחקרו לארבע קבוצות: שפות ממוקדות תימה (topic-prominent languages), שפות ממוקדות נושא (subject-prominent languages), שפות שבהן התימה והנושא משמעותיים באותה המידה – כלומר הן ממוקדות תימה וגם ממוקדות נושא ושפות שהן לא ממוקדות תימה ולא ממוקדות נושא. שפות יכולות להיות יותר ממוקדות תימה או פחות ממוקדות תימה, ולכן מאוחר יותר הוצע לחלק את הרצף לשלוש רמות – גבוה, בינוני ונמוך (Rosenstein, 2001). שפות מאוד ממוקדות תימה⁶ (high topic-prominent languages) הן שפות שבהן מבנה התימהרימה הוא בסיסי ואינו נובע ממבנה אחר (Li and Thompson, 1976) (נידון

⁶ ייקראו 'שפות ממוקדות תימה' ולא 'שפות מאוד ממוקדות תימה' מכאן ואילך לשם הנוחות.

בהרחבה בסעיף 1.6). בשפות ממוקדות תימה ברמה בינונית (mid topic-prominent languages) יש גמישות מסוימת בסדר המילים במשפט והוא תלוי הן בשיקולים תחביריים והן בשיקולים פרגמטיים. עברית היא שפה כזו, ואכן ניתן לראות את האפשרות לשינוי סדר המשפט ללא שינוי ביחסים הדקדוקיים בדוגמאות האלו:

יג. שירה קראה את הספר.

יד. את הספר קראה שירה.

בשפות ממוקדות תימה ברמה נמוכה (low topic-prominent languages) כלומר שפות ממוקדות נושא, אין גמישות בסדר המילים במשפט וכדי להקדים צ"ש שלא משמש כנושא לקדמת המשפט יש צורך בשינוי היחסים הדקדוקיים (Rosenstien, 2001). למשל, כדי להביא את האובייקט 'this letter' במשפט [טו] למקום של הנושא, יש צורך בשימוש בצורת הסביל:

טו. Danny wrote this letter.

(English: Rosenstein, 2001: 6)

טז. This letter was written by Danny.

(English: Rosenstein, 2001: 6)

לשפות ממוקדות תימה יש מאפיינים ייחודיים להן וקיים שוני לא מועט בינן ובין שפות ממוקדות נושא. יוצגו כאן ההבדלים המרכזיים בין סוגי השפות האלו:

(1) **סימון במבנה השטח (Surface coding):** בשפות ממוקדות תימה, התימה מסומנת במבנה השטח של המשפט. הסימון עצמו יכול להשתנות משפה לשפה. במנדרינית התימה תמיד תופיע בתחילת המשפט. לעומת זאת, בלאהו ובליזו הסימון יתבטא בסימון מורפולוגי של התימה, כמו למשל במשפט הבא בלאהו:

יז. ho ō na-qhō yi ve yò
elephant top⁷. nose long prt. declar.
'Elephants (topic), noses are long.'

(Lahu: Li and Thompson, 1976: 468)

בחלק מהשפות ממוקדות התימה מסומן מורפולוגית גם הנושא (יפנית וקוריאנית, על פי Li and Thompson, 1976) אולם באף שפה ממוקדת תימה (שנחקרה עד עתה) לא נמצא מקרה שבו יש סימון לנושא ואין סימון לתימה.

(2) **מבנה הסביל (Passive construction):** בשפות ממוקדות תימה, מבנה הסביל לרוב לא קיים, וכאשר הוא מתקיים הוא שולי. זאת בשונה משפות ממוקדות נושא, שבהן הצורות הסבילות נפוצות ומשמשות את הדוברים למיקוד המשפט בצ"ש שהוא מקבל הפעולה (כדוגמת 'האורות' במשפט 'האורות הודלקו'). לי ותומפסון (שם) מסבירים את המאפיין הזה כך: בשפות ממוקדות נושא, על מנת להקדים רכיב שאינו הנושא לתחילת המשפט יש צורך בשינוי מבנה המשפט ובשימוש במבנה

⁷ 'top' הוא קיצור של 'topic' – תימה.

סביל על מנת לסמן את הנושא החרגי. אך בשפות ממוקדות תימה, לא לנושא כי אם לתימה יש תפקיד עיקרי במבנה המשפט. כל צ"ש יכול לשמש כתימה בלי שהדבר יתבטא בשינוי בצורת הפועל, ולכן אין צורך בשינוי המבנה, אלא רק בבחירת הרכיב הרצוי לתימה.

(3) **נושאים סתמיים (Dummy subjects):** בהרבה שפות ממוקדות נושא, כמו אנגלית, צרפתית וגרמנית, מתקיימים נושאים סתמיים. הנושא הסתמי הוא כינוי שמתפקד כנושא במשפטים שבהם אין ארגומנט שיכול לשמש כנושא תחבירי. באנגלית אלו *it* ו- *there*, ובגרמנית *es*. הנה דוגמאות באנגלית ובגרמנית:

כ. It is very cold outside.

כא. Es ist sehr heiß hier.

it is very hot here

'It is very hot in here.'

כב. Es brodelt im Topf.

it simmers in the pot

'It simmers in the pot.'

הסיבה לקיום הנושא הסתמי היא שבשפות ממוקדות נושא רבות מחייב מבנה המשפט הופעה של נושא תחבירי. אם אין צ"ש בעל משמעות שיכול לשמש כנושא תחבירי, ייעשה שימוש בנושא סתמי מפני שהעמדה התחבירית של נושא חייבת להיות מאוישת. ואילו בשפות ממוקדות תימה לנושא אין חשיבות רבה, לכן אם אין בו צורך סמנטי ממשי, לא יופיע נושא במשפט. משום כך בשפות ממוקדות תימה אין כינויים לנושא סתמי. הנה דוגמה במנדרינית, שפה ממוקדת תימה:

כג. Zhè hěn rè

here very hot

'It is hot in here.'

(Mandarin: Li and Thompson, 1976: 468)

(4) **התייחסות משותפת (Coreference):** תופעה לשונית מוכרת בשפות רבות היא התייחסות משותפת (קורפרנציאליות, coreference); זוהי התייחסות של רכיב במשפט למסומן שרכיב אחר כבר התייחס אליו. הנה דוגמה בעברית:

כד. **דנה** אמרה **שהיא** תגיע לפגישה.

הביטוי 'דנה' וגם הביטוי 'היא' מתייחסים לאותו מסומן במציאות. לעתים מתקיימים משפטים שבהם מופיעים שני צ"שים והתייחסות משותפת באמצעות כינוי גוף – אולם לא ניתן לקבוע בוודאות לאיזה מסומן כינוי הגוף מתייחס, לכן במקום כינוי גוף יופיע הצ"ש שאליו הדובר רוצה להתייחס. הנה דוגמה למשפט בעברית שבו מופיע צ"ש, ולא כינוי גוף, על מנת שהמשפט יהיה דקדוקי:

כה. אורה וגליה הלכו לסרט ואורה קנתה כרטיסים.

בשפות ממוקדות תימה ההתייחסות המשותפת כבולה לצ"ש שבתימה. כך כינוי גוף שמופיע ברימה יתייחס בוודאות לצ"ש שבתימה גם אם מופיע צ"ש אחר ברימה. הנה דוגמה במנדרינית:

כו. Nèike shù yèzi dà, suǒyǐ wǒ bu xǐhuān.

that tree leaves big so I not like

'That tree, leaves are big, so I don't like it.'

(Mandarin: Li and Thompson, 1976: 469)

הפועל שברימה מתייחס בהכרח לצ"ש שבתימה, כלומר לעץ, ולא לעלים. אין צורך אפילו בכינוי גוף כדי להביע את ההתייחסות המשותפת, כיוון שבשפה זו הפועל כבול לתימה.

(5) **מבנה הנושא הכפול (Double subject construction):** בשפות ממוקדות תימה מתקיים מבנה הייחודי להן ושמו מבנה הנושא הכפול. במשפטים השייכים למבנה הנושא הכפול, ניתן להבחין בבירור בתימה הממוקמת בתחילת המשפט ובנושא ששייך לחלק הרימה. מובאת להלן דוגמה בלאהו ולאחר מכן הסבר על אופי המבנה:

כז. ho _____ ō na-qhō yǐ ve yò

elephant top. nose long prt. declar.

'Elephants (topic), noses are long.'

(Lahu: Li and Thompson, 1976: 468)

שם המושג, הנושא הכפול, נובע מכפילות הצ"שים שהם בעלי חשיבות מרכזית במשפט; מצד אחד, לתימה יש חשיבות מעצם היותה תימה, ומצד שני בתוך הרימה קיים נושא שאותו הנשוא מתאר. משפטי נושא כפול מתאימים למאפייני משפטי תימה-רימה. מבנה זה מתקיים בכל השפות ממוקדות התימה⁸ ואינו מתקיים בשפות ממוקדות נושא⁹ (Li and Thompson, 1976). קיים קושי בנייתו משפטים במבנה זה. הצעתו של טנג (Teng, 1974), למשל, היא לנתח את התימה כצ"ש ואת כל שאר המשפט כצירוף פועלי. את הצירוף הפועלי, כלומר הרימה, הוא מנתח כמשפט בעל צ"ש: הנושא התחבירי, וצ"פ (צירוף פועלי): החלק המחדש על הנושא. לי ותומפסון (שם) טוענים שניתוח מסוג זה מחזק את טענתם כיוון שרק בשפות ממוקדות תימה יש מקום לנתח את הצ"פ כמשפט בפני עצמו. כך ניתן להסיק שיש לנתח משפטים בשפות ממוקדות תימה באופן שונה, כלומר על פי שימוש במושגים תימה ורימה. עיקריות מבנה משפט זה בשפות ממוקדות תימה תידון בהרחבה בסעיף 1.6.

⁸ הכוונה ביכל השפות ממוקדות התימה היא לשפות ממוקדות התימה שנחקרו עד כה.

⁹ בעברית קיימים 'משפטי ייחוד', כמו למשל: 'ירושלים הרים סביב לה.' (תהילים, קכ"ה ב). ניתן לומר שירושלים היא התימה במשפט ושי'הרים הם הנושא. לשני הצ"שים יש משמעות מרכזית במשפט. אם כך, מה ההבדל בין משפטי ייחוד בעברית למשפטי נושא כפול שבשפות ממוקדות תימה? ההתייחסות החוזרת לתימה – 'לה'. בשפות ממוקדות תימה אין צורך בהתייחסות של כינוי בתוך הרימה אל התימה.

(6) **הפועל בסוף המשפט (Final-Verb):** שפות ממוקדות תימה נוטות למקם את הפועל בסוף המשפט (Li and Thompson, 1976). יפנית, קוראנית, ליזו ולאהו נוטות למקם את הפועל בסוף המשפט, ומנדרינית נמצאת בתהליך התקרבות לאותה הנטייה. על פי המודל של לי ותומפסון הסיבה לכך היא ששפה נעשית לשפה ממוקדת תימה על ידי ריבוי משפטי הנושא הכפול בשפה. במשפטי נושא כפול התימה ממוקמת בהתחלה והנושא פותח את הרימה; לכן הפועל מוכרח להופיע בסוף המשפט.

(7) **רכיבים תחביריים שיכולים לשמש כתימה:** בשפות ממוקדות נושא, לא כל רכיב תחבירי יכול לשמש כתימה, ללא קשר ישיר לתפקיד הסמנטי שלו (Li and Thompson, 1976). למשל, באינדונזית רק הנושא התחבירי או צ"ש שקשור ביחסי קניין עם הנושא התחבירי יכול לשמש כתימה. בשפות ממוקדות תימה, אין הגבלות כלל על הרכיב שיכול להוות תימה.

1.5.1. הסתייגויות בדבר החלוקה לשפות ממוקדות תימה ולשפות ממוקדות נושא

לא כל הבלשניות מסכימות עם החלוקה לשפות ממוקדות תימה ולשפות ממוקדות נושא. כך למשל, שי (Shi, 2000) טוען שלא מתקיימות תימות במנדרינית שעצמאיות לחלוטין מהרימה. כדי להסביר את טענותיו יסופק רקע קצר על המסגרת שבה הוא כותב. שי משתמש במושגים non-dangling topics ו-dangling topic. ההבחנה בין שני הסוגים נובעת מהתלות בין התימה לרימה. Non-dangling topic הוא תימה שניתן למצוא לה תלות מבנית ברימה. לעומת זאת, dangling topic היא תימה שלא ניתן למצוא לה תלות מבנית ברימה. על פי הטענה המקובלת אצל בלשנים רבים (Li and Thompson, 1976; Friedman, 1976; Rosenstein, 2000), מבנים המכילים dangling topics הם אלו המייחדים את השפות ממוקדות התימה משפות ממוקדות נושא. בהנחה שכנראה בכל שפה אנושית יש מבנים מסוימים של תימה-רימה, חלק משמעותי מההבדל בין שפות ממוקדות נושא לשפות ממוקדות תימה הוא בעצמאות התימה מהרימה ובכך בקיום מבנים בעלי dangling topics.

שי מחלק את התימות המכוננות בידי חוקרים אחרים (Li and Thompson, 1981; Tsao, 1990; LaPolla 1990; Ning, 1993) לשתי סוגים: dangliing topics (LaPolla 1990; Ning, 1993) הוא מנתח בראי תיאוריות גנרטיביות את כל אחד מהסוגים במטרה להציג אותו כמימוש פונטי בלבד של איבר בתוך הרימה. בסופו של דבר הוא טוען שהסוגים האלו מתחלקים בין התפקידים הבאים: נושא, תיאור ברמת המשפט¹⁰ (sentential adverbial) וצירוף יחס מקוצר¹¹ (PP-reduced form). על אף ההסתייגות הזו מהחלוקה לשפות ממוקדות תימה ולשפות ממוקדות נושא ואפיונים מסוימים של שפות ממוקדות תימה, קיימים די והותר מקורות הדוגלים בחלוקה זו ובאפיונים אלו. עבודה זו תצא מנקודת הנחה שיש הבדל מהותי בין שפות ממוקדות תימה לשפות ממוקדות נושא ותתייחס לספרות המחקרית הרלוונטית לשפות הנידונות בתנאי שהיא פועלת בתוך מסגרת הנחות זו.

1.6. בסיסיות מבנה התימה-רימה בשפות ממוקדות תימה

¹⁰ תיאור המתייחס לכל מה שקורה במשפט (למשל תיאור זמן או תיאור מקום של הפרדיקציה במשפט).
¹¹ צירוף יחס בו ניתן להוריד את מילת היחס בלי שינוי במשמעות.

בשפות ממוקדות נושא פעמים רבות ניתן לנתח משפטי תימה-רימה כגלגול תחבירי של משפטי נושא-נושא, כמו למשל בעברית:

כח. חתולתי – אותה אני אוהבת¹².

כט. אני אוהבת את חתולתי.

ניתן להתייחס אל משפט [כח] כגלגול תחבירי של משפט [כט]; המילה 'חתולתי' הועברה לתחילת המשפט (left dislocation) והכינוי 'אותה' מוסב אליה. ניתן לשחזר בקלות את משפט [כט] ממשפט [כח]. משפט [כח] הוא דוגמה למשפט שאינו בסיסי בעברית. קינן (Keenan, 1976 in Li and Thompson, 1976) מגדיר שמשפט A הוא בסיסי יותר ממשפט B אם המבנה התחבירי והמשמעות של משפט B נתפסים כפונקציה על משפט A. נחזור למשפט [כט]: השינוי שבוצע (left dislocation) הוא הפונקציה שבוצעה על המשפט והפכה אותו למשפט [כח]. אם כך, משפט [כח] אינו משפט בסיסי כיוון שנבע מתוך משפט [כט].

אם הטענה היא שאכן יש הבדל במהות בין שפות ממוקדות נושא לשפות ממוקדות תימה, יש להראות שהמבנה הבסיסי בשפות ממוקדות תימה הוא מבנה תימה-רימה ושמבנה זה אינו נובע ממבנה אחר (Li and Thompson, 1976). לי ותומפסון מציעים שמבנה הנושא הכפול הוא אבטיפוס של מבני התימה-רימה, ולכן אם הוא בסיסי בשפות ממוקדות תימה אזי גם מבנה התימה-רימה הוא בסיסי (שם: 471). טענה אפשרית שעל פיה מבנה הנושא הכפול אינו מבנה בסיסי היא שמבנה זה נובע מתוך משפטי נושא-נושא שהנושא שלהם הוא שני שמות שיחסי קניין מחברים ביניהם. לי ותומפסון (שם) הפריכו טענה זו כך:

ל. John - in mæli – ka aphɪ - ta
John topic head subj.¹³ sick stative
'John has a headache.'

(Korean: Li and Thompson, 1976: 480)

מבנה המשפט הזה הוא נושא כפול; 'גיון' הוא התימה (מסומן בסימון מורפולוגי in) ו'ראשי' (מסומן בסימון מורפולוגי ka) הוא הנושא. אפשר לטעון שמשפט [ל] נובע מהמשפט הבא:

לא. John - ii mæli – ka aphɪ - ta
John gen.¹⁴ head subj. sick stative
'John's head aches.'

(Korean: Li and Thompson, 1976: 480)

¹² משפטים עבריים מסוג זה נקראים 'משפטי ייחוד'. משפטים אלו הם משפטים שבהם מוקדם חלק תחבירי לתחילת המשפט ובהמשכו מופיע כינוי המוסב לחלק שהוקדם. במשפט [כח] 'חתולתי' היא חלק הייחוד והכינוי 'אותה' מוסב אליה.
¹³ 'subj.' הוא קיצור של 'subject' – נושא.
¹⁴ 'gen' הוא קיצור של 'genitive' – יחסת הקניין.

משפט זה אינו משפט נושא כפול אלא משפט נושא־נשוא – 'הראש של ג'ון' הוא הנושא ו'כואב' הוא הנשוא. אולם, לא כל משפטי נושא כפול הם בעלי יחסי קניין בין התימה לנושא, כמו למשל בדוגמה הבאה, שבה הנושא 'anyone' אינו מהווה קניין של התימה, 'they':

לב. tàmen shéi dōu bu lái
they anyone all not come
'They (topic), none of them are coming.'

(Mandarin: Li and Thompson, 1976: 481)

אם כך, יחסי קניין מתקיימים רק בתת־קבוצה של משפטי נושא כפול. לכן אין כל יתרון בהצגת משפטי נושא כפול כנובעים ממשפטי נושא־נשוא בעלי צירוף קנייני כנושא (שם: 481). לי ותומפסון מוסיפים ואומרים שלא ניתן לומר אף שתת־הקבוצה הזו נבעה ממשפטי נושא־נשוא. הם מסבירים זאת באמצעות תכונה שהצגנו קודם – ההתייחסות המשותפת בשפות ממוקדות תימה חוזרת תמיד לתימה. במשפטי נושא־נשוא מהסוג המדובר, הנושא יהיה התימה וההתייחסות תחזור אליו. אך במשפטי נושא כפול, הנושא נמצא בתוך הרימה וההתייחסות המשותפת תחזור לתימה. כלומר, למשפט נושא כפול שבהמשכו תהיה התייחסות משותפת, לא תהיה אותה המשמעות כמו למשפט המקביל במבנה נושא־נשוא.

הוצג כאן את ההסבר לכך שמבנה הנושא הכפול הוא בסיסי בשפות ממוקדות תימה, ולא נובע ממבנה אחר. במאמרם של לי ותומפסון (שם) הם מציגים טיעונים נוספים בעד הבסיסיות של מבנה תימה־רימה בשפות אלו, אך זהו אחד מהטיעונים המרכזיים ביותר, ולכן רק הוא הובא כאן.

1.7. הגדרת שפה כממוקדת תימה

רוזנשטיין (Rosenstein, 2001) מגדירה כך: **שפה היא ממוקדת תימה אם מבנה T,C הוא מבנה משפט בסיסי בה**. נסביר את ההגדרה באמצעות הבהרת המושגים שבהם היא משתמשת. ראשית, מבנה T,C¹⁵ מתייחס למשפט תימה־רימה בו התימה עצמאית מהרימה, כלומר משפט שבו הקשר המתקיים בין התימה לרימה הוא פרגמטי, אך לא מתקיים קשר תחבירי ביניהן. הפסיק מסמן את העצמאות הזאת¹⁶.

שנית, על מנת שהמבנה יוגדר כבסיסי בשפה הוא צריך לעמוד בשלושה קריטריונים: 1. המבנה אינו נובע ממבנה אחר, פשוט יותר¹⁷. 2. המבנה שכיח בשפה. 3. הוא לא מסומן (marked), כלומר הוא אינו מבנה שהופעתו מותנית בסביבות לשוניות מסוימות, אלא הוא מופיע בסביבות לשוניות ניטראליות ולא מאופיינות. בפרקים השני והשלישי יוגדרו שפות סימנים ושפות מדוברות כשפות ממוקדות תימה. לשם כך, ייעשה שימוש בקריטריונים האלו.

1.8. סיכום

¹⁵ האות T מייצגת את המילה Topic שבה משתמשת רוזנשטיין. כאן נשתמש במושג 'תימה'. האות C מייצגת את המילה Comment וכאן נשתמש במושג 'רימה'.

¹⁶ רוזנשטיין מקפידה על ההבחנה בין מבנה T,C למבנה TC במחקר שלה על שפת הסימנים הישראלית, אך חוקרים רבים אחרים אינם מתייחסים להבדל הזה, ולכן נתייחס לפרמטר הזה בעירבון מוגבל. בעבודה זו שפה ממוקדת תימה תוכל להיות מוגדרת כזאת גם אם יש עדויות שמבנה ה־TC הוא בסיסי בה, גם אם אין עדויות כרגע שמבנה ה־T,C הוא בסיסי בה.
¹⁷ ראייה סעיף 1.6 לדיון בבסיסיות מבנה התימה־רימה בשפות ממוקדות תימה באופן כללי. בסיסיות מבנה התימה־רימה בשפות ספציפיות תדון בפרקים הבאים.

מהדיון בפרק זה ניכרים ההבדלים המשמעותיים בין שפות ממוקדות תימה לשפות ממוקדות נושא. הפרק נפתח בדיון בנושא ובהגדרותיו השונות: הנושא התחבירי, הנושא הלוגי והנושא הפסיכולוגי (התימה). הוצגו את ההבדלים בין התימה לנושא; התימה היא מושג פרגמטי, בעוד שהנושא הוא מושג תחבירי. בין ההבדלים השונים ניכר היידוע התמידי של התימה הנובע מאופייה הבסיסי של התימה – הדבר המוכר למוען ולנמען. כפי שנידון בסעיף 1.5, ההבדל המרכזי בין שפות ממוקדות תימה לשפות ממוקדות נושא הוא הבסיסיות של מבנה התימה/רימה בשפה – הוא אינו נובע ממבנה אחר והוא שכיח בשפה. אך בנוסף לכך קיימים מאפיינים הנובעים מההבדל הזה: מיעוט צורת הסביל, מיקום הפועל בסוף המשפט, היעדר נושאים סתמיים, מבנה הנושא הכפול ועוד. בפרק הרביעי תופיע התייחסות למאפיינים אלו בקשר לכל אחת מהשפות שיידונו בפרקים הבאים. בסעיף 1.6 בסיסיות מבנה התימה/רימה בשפות ממוקדות תימה נידונה והוצגה ההוכחה לטענה שמבנה זה אכן בסיסי בשפות אלו. חשיבות הבנת האפיון הזה היא גם בניתוח משפטים בשפות אלו; על מנת לא לכפות על שפה מערכת ניתוח תחבירי שלא מתאימה לה, יש לנסות למקם אותה על הרצף בין שפות ממוקדות תימה לשפות ממוקדות נושא. בסעיף 1.7 הוגדרו התנאים שבהם שפה צריכה לעמוד כדי להיות ממוקדת תימה. בפרקים הבאים יעמיק הדיון בשפות ממוקדות תימה בשני ערוצי תקשורת: שפות מדוברות ושפות סימנים.

פרק 2 | שפות סימנים כשפות ממוקדות תימה

2.1. הקדמה

מטרת פרק זה היא להגדיר את שפת הסימנים הישראלית ואת שפת הסימנים האמריקאית כשפות ממוקדות תימה על פי הקריטריונים שהצגנו בסעיף 1.7. הגדרה כזו, יחד עם הפרק השלישי, תאפשר השוואה בין שפות הסימנים הנידונות לשפות המדוברות שיִדונו בפרק הבא.

2.2. שפות סימנים

אבני הבניין הבסיסיות של שפות מדוברות ('רגילות' לכאורה) הן צלילים: אנחנו מפקים צליל באמצעות מיתרי הקול, מערכת הנשימה והפה וקולטים צלילים שאנשים אחרים הפיקו באמצעות האוזניים. הצלילים שהגיעו לאוזניים מעובדים במוח. בשפות סימנים אין הדבר כך. האדם המסמן משתמש בידיו, בפניו ובגופו ושותפו לשיחה משתמש בעיניים כדי לקלוט את תנועותיו. המראות שנקלטו באמצעות העיניים מעובדים במוח. שפות סימנים משמשות כמעט ורק בקהילות חירשים; כאשר לא ניתן להשתמש באוזניים כדי לקלוט צלילים, אופן העברת השפה משתנה.

2.2.1. מיתוסים על שפות סימנים

בספרן 'שפה במרחב' (2004, עמודים 25–35), הבלשניות מאיר וסנדלר מתייחסות לתפיסות שגויות של אנשים לגבי שפות סימנים. גם הספר 'Recent Perspectives on American Sign Language' (Markowitz, 1980: 1-6), המביא היבטים מגוונים של שפת הסימנים האמריקאית, פותח ברשימת מיתוסים על שפה זו ועל שפות סימנים בכלל. למעשה, רוב הספרים הכתובים על שפות סימנים הפונים גם לקהל הרחב, מתחילים בהפרכת אמונות נפוצות על שפות סימנים. נראה שהדבר מצביע על כך שגם בזמננו קיימות אמונות מוטעות בתחום זה. על מנת ליישר קו נציג כאן חלק מהמיתוסים המובאים אצל מאיר וסנדלר (2004) ואצל מרקוביץ' (1980).

ראשית, חשוב לציין ששפות סימנים לא הומצאו על ידי קבוצת אנשים במכוון. הן נוצרו באופן טבעי שדומה להתפתחות הטבעית של שפות מדוברות בשל הנטייה האנושית לפתח שפה כאשר מתקיימת חברה (מאיר וסנדלר, 2004). כנגזר מכך, שפת הסימנים היא לא שפה אוניברסלית המשמשת את כל החירשים בעולם על אף התפיסה הרווחת. הן אבה דה'לפה (Abbé de l'Épée) שהקים בית ספר ציבורי לחירשים בצרפת במאה השמונה עשרה והן רמי ולד (Remy Valade) שכתב את ספר הדקדוק הראשון על שפת הסימנים הצרפתית האמינו ששפת סימנים מחקה אובייקטים ואירועים ומציגה אותם בדיוק כפי שהם קורים (Markowitz, 1980). אך למעשה בכל קהילת חירשים ברחבי העולם מתפתחת שפת סימנים הייחודית לה: שפת הסימנים הישראלית, שפת הסימנים האמריקאית, שפת הסימנים הבריטית¹⁸ וכולי. מאיר וסנדלר (2004) מסבירות את האמונה הכוזבת ששפות סימנים הן תרגום 'מילה' במילה של השפות המדוברות המקומיות. למעשה אין הדבר כך כלל. שפות סימנים נבדלות מהשפות המדוברות במקום שבו הן נוצרו בתחביר, בהבחנות סמנטיות, בסדר המילים ובתכונות לשוניות נוספות. כך, למשל, בעברית כל שם עצם מאופיין באחד משני מינים דקדוקיים, ואילו בשפת הסימנים הישראלית אין הבחנה כזאת. לעומת

¹⁸ שפת הסימנים האמריקאית ושפת הסימנים הבריטית אינן קשורות זו לזו על אף שאותה השפה (אנגלית) מדוברת באזור שבו הן נוצרו. הן התפתחו בנפרד בתוך קהילת החירשים המקומית של כל אחד מהאזורים. לכן הן שונות מאוד זו מזו.

זאת, בשפת הסימנים הישראלית קיימות נטיות אספקטואליות (בדומה ל־perfect tenses באנגלית) שאינן קיימות כלל בעברית. מרקוביץ' (1980) מוסיף ואומר שאנשים המודעים לשוני בין אנגלית לשפת הסימנים האמריקאית נוטים לפעמים לבקר את שפת הסימנים האמריקאית משום שלפי תחושתם ניתן לבטא את המציאות רק באמצעות שפת האם שלהם.

הן מאיר וסנדלר (2004) והן מרקוביץ' (1980) דנים בסברה המוטעית שלא ניתן להביע רעיונות מופשטים בשפות סימנים. בשפות סימנים אפשרי בהחלט להביע רעיונות מופשטים; קיימים סימנים המביעים רעיונות מופשטים, וניתן להביע באמצעותם רעיונות ורגשות מורכבים.

אנשים המתבוננים מהצד על שני חירשים מסמנים, יכולים לחשוב ששפת סימנים היא מעין 'פנטומימה'. על אף שסימנים מסוימים מזכירים את הדברים שהם מתארים, קיימים בה גם סימנים למושגים מופשטים וכן סימנים שאינם בהכרח מזכירים לצופה את המושגים שהם מייצגים, כך שאדם שאינו שולט בשפת הסימנים, לא יוכל להבין אותם. מעבר לכך, לא כל צורת הבעה היא משפט תקין בשפת הסימנים; כמו בשפה דבורה יש צורות לשוניות שגויות. בפנטומימה, לעומת זאת, אין צורות תקינות או בלתי תקינות, אלא רק צורות מוצלחות יותר מבחינת העברת המסר.

אמונה רווחת נוספת היא שבשפות סימנים אוצר המילים הוא דל ומוגבל, ולכן לא ניתן להביע בהן רעיונות מורכבים ולהעביר דקויות סמנטיות. אך למעשה, לשפות סימנים יש אוצר מילים רחב. אם נשווה נניח, בין אנגלית לעברית, נגלה שלאנגלית יש הבחנות סמנטיות שאין בעברית ולהיפך. למשל, הפועל 'to fly' באנגלית מקביל הן לפועל 'לטוס' והן לפועל 'לעוף' בעברית. לצד זאת, המילים 'cheeky' ו-'audacious' יתורגמו שתייהן לתואר 'חצוף'. באותה המידה, אם נשווה את השפה האנגלית לשפת הסימנים האמריקאית, או את השפה העברית לשפה הסימנים הישראלית, נגלה שכל שפה יוצרת הבחנות סמנטיות שונות. הדבר לא מצביע על עושר או על דלות של אף אחת מהשפות.

2.2.2. אמצעים לא ידניים (Non manual markings)

המילים בשפות מדוברות מורכבות מיחידות קטנות יותר הנקראות הגאים. ברוב השפות האלו העיצורים והתנועות הם ההגאים. גם בשפות סימנים מורכבות המילים מהגאים וביניהם – תבניות כף יד, אופן תנועה ומיקום הסימן. התכונה הזאת מאפשרת יצירת מילים רבות מתוך קבוצה קטנה יחסית של הגאים. אך לצד האמצעים הידניים בשפה קיימים גם אמצעים לא ידניים (non manual markings) להעברת מסרים. בין האמצעים הלא ידניים ניתן למנות עפעוף, תנועות ותנוחות מסוימות של הראש, תנועות מסוימות של הגוף כולו והבעות פנים כגון הרמת גבות וכיווץ שפתיים. צירוף של אמצעים לא ידניים או אמצעי לא ידני בודד יכולים לסמן דבר מסוים על המשפט כולו – שלילה או שאלה למשל¹⁹:

¹⁹ התמונות לקוחות מהספר "שפה במרחב" (מאיר וסנדלר, 2004). כל הזכויות שמורות למעבדה לשפת הסימנים באוניברסיטת חיפה.

הבעת הפנים המלווה שאלות כן/לא

הבעת הפנים המלווה שאלות עם מילות שאלה

בין השאר, צירוף או אמצעי בודד יכולים להביע אפיונים של חלק מסוים במשפט – הדגשה או הנגדה למשל. גם תימה יכולה להיות מסומנת באמצעות אמצעים לא ידניים, כפי שנראה בהמשך פרק זה.

2.2.3. כינון צ"ש על ידי קישורו לנקודה במרחב

בשפות סימנים קיים מנגנון המקשר בין נקודה במרחב לצירוף שמני המציין משתתף אנושי על מנת ליצור כינוי גוף. אין סימן ספציפי לכל אחד מכינויי הגוף; במקום זאת ניתן לסמן את שם העצם ומיד לאחר מכן להצביע על נקודה מסוימת בחלל. מאותו הרגע, נקודה זו מקושרת לשם העצם. כל הצבעה לנקודה זו מביעה התייחסות חוזרת לאותו שם העצם (מאיר וסנדלר, 2004: 85–86).

2.2.4. שפת הסימנים הישראלית

עד שנות השלושים של המאה העשרים לא היו מסגרות חינוכיות לחירשים בארץ, ולכן ילדים חירשים רבים נשלחו לבתי ספר ייעודיים באירופה, רבים מהם בתי ספר יהודיים. ב־1932 הוקם בירושלים בית הספר העברי הראשון לחירשים־אילמים. בשנות השלושים עלו מגרמניה כמה צעירים חירשים, ונוצר גרעין של קבוצת חירשים בירושלים. מאוחר יותר הם עברו לתל אביב כדי למצוא עבודה בקלות רבה יותר. בשנת 1936 נערכה תהלוכת עדליידע בתל אביב, ושם פגשה הקבוצה מירושלים חירשים מתל אביב ומחיפה. כך נוצר הגרעין של קהילת החירשים בתל אביב. ב־1943 הוקם ועד זמני לאגודת חירשים וב־1944 היא הוקמה באופן רשמי. קיימת עדות מ־1955 המעידה על כך שהתקיימה אז שפת סימנים עשירה ומפותחת דיה כדי שיהיה אפשר לתרגם אליה באופן סימולטני נאומים שנישאו בעברית. ב־1958 הושלמה בניית הבית של אגודת החירשים והלה שימש מקום מפגש חברתי לקהילת החירשים (מאיר וסנדלר, 2004).

מבחינת היחס לשפת הסימנים הישראלית, ניתן לחלק את התקופה מ־1932 עד היום לשני חלקים. מ־1932 עד שנות השבעים המוסדות החינוכיים לחירשים נקטו בגישה האוראלית. חל איסור לסמן ותלמידים שנתפסו מסמנים קיבלו עונשים כבדים. למרות זאת כאשר ידעו שלא צופים בהם, הם דיברו ביניהם בשפת סימנים. שילוב גורמים שונים וביניהם השפעה אמריקאית, אכזבה מהשיטה האוראלית ומחקר בלשני של שפת הסימנים הוביל לתחילתו של שינוי בגישה לשפת הסימנים בשנות השבעים של המאה העשרים. כחלק משינוי זה יצאו לאור שני מילונים של שפת הסימנים. על אף שינויים אלו מערכת החינוך לא אימצה את שפת הסימנים הישראלית, בשל הסברה הרווחת שהיא צורת תקשורת כמעין פנטומימה שאינה ראויה להיות שפת הוראה. במקום זאת נעשה שימוש מרכזי בעברית מסומנת – תרגום מילולי של עברית לסימנים. עקב הצורך המידי בהרחבת אוצר המילים המסומן במטרה להתאימו לטרמינולוגיה החינוכית, הוקמה ועדה ארצית של מורים לשפת הסימנים כדי שיעשירו את שפת הסימנים. על אף

ההתנגדות של הקהילה החירשת לאוצר המילים החדש, המילים החדשות חלחלו אט אט גם לשפת הסימנים הישראלית עצמה. כיום רוב המורים במערכת החינוך משתמשים בגרסאות שונות של עברית מסומנת, אך הילדים משתמשים בשפת הסימנים הישראלית. ילדים למשפחות שומעות נחשפים לעושר הלשוני בשסיי (שפת הסימנים הישראלית) דרך ילדים ממשפחות חירשות (שם).

2.2.5. שפת הסימנים האמריקאית (ASL)

תחילתה של שפת הסימנים האמריקאית קשורה גם היא למוסד חינוכי שהוקם לחירשים. בהרטפורד, קונטיקט חי במאה השמונה-עשרה תומס הופקינס גלודט (Thomas Hopkins Gallaudet) שפגש את בתו החירשת של שכנו, מייסון קוגסוול (Mason Cogswell), ולימד אותה מעט קריאה וכתובה. כיוון שבאותה התקופה דווח על 89 חירשים במדינה, היה צורך ממשי במוסד חינוכי. לצורך זה גויסו כספים וגלודט נשלח לאירופה כדי ללמוד שיטות הוראה לחירשים. הוא נסע לפריז ולמד את השיטה הצרפתית. שיטה זו השתמשה בסימנים משפת הסימנים הצרפתית ובסימנים מיוחדים שייצגו מושגים בדקדוק של השפה הצרפתית. הוא חזר להרטפורד יחד עם לורנט קלרק (Laurent Clerc), אדם חירש שלימד אותו עוד סימנים (Baker-Shenk and Cokely, 1991).

גלודט וקלרק הקימו יחד מוסד חינוכי לחירשים-אילמים שמומן על ידי מדינת קונטיקט, הקונגרס האמריקאי וכמה קבוצות נוספות. קלרק, שהתכוון להגיע לזמן קצר, נותר מורה בבית הספר למשך ארבעים שנה. אם כך ניכר שחלק גדול משפת הסימנים האמריקאית הושפע משפת הסימנים הצרפתית. אך באמצעות מחקר שנערך באוניברסיטת גלודט התגלה שרק כ-60% מהסימנים בשפת הסימנים האמריקאית קשורים לסימנים בשפת הסימנים הצרפתית. אמנם שפות משתנות לאורך זמן, אך לא סביר ששפה תחליף 40% מאוצר המילים שלה בתקופה של 160 שנה. בהסתמך על עדויות נוספות, מקובל כעת לומר שבין סוף המאה ה-17 לתחילת המאה ה-20 דיברו בשפת סימנים אחרת באמריקה הצפונית (וייתכן שאף יותר מאחת). באופן פשוטי סימנים אלו יחד עם שפת הסימנים הצרפתית העתיקה (Old French Sign Language, Old FSL) יצרו את שפת הסימנים האמריקאית העתיקה (Old American Sign Language, Old ASL) שהתפתחה לאחר מכן לשפת הסימנים האמריקאית המודרנית (שם).

2.3. בחינת שפות הסימנים לפי הקריטריונים של שפות ממוקדות תימה

כאמור בסעיף 1.7 על מנת ששפה תוגדר כשפה ממוקדת תימה, מבנה ה-T,C שבה צריך לעמוד בקריטריונים הבאים: 1. המבנה לא נובע ממבנה אחר, פשוט יותר²⁰. 2. המבנה שכיח בשפה. 3. הוא לא מסומן (marked). בסעיפים הבאים תוגדרנה שפת הסימנים הישראלית ושפת הסימנים האמריקאית כשפות ממוקדות תימה על פי הגדרה זו. בסעיף האחרון שפת הסימנים של הונג קונג תידון ללא הגדרתה כשפה ממוקדת תימה מטעמים שיוסברו בתת-הסעיף עצמו.

²⁰ראיה סעיף 1.6 לדיון בבסיסיות מבנה התימה-רימה בשפות ממוקדות תימה באופן כללי. בסיסיות מבנה התימה-רימה בשפות ספציפיות תידון בפרקים הבאים.

2.3.1. שפת הסימנים הישראלית (ISL)

המחקר המרכזי שנעשה בהקשר של מבנה התימה-רימה הוא של רוזנשטיין (Rosenstein, 2001). היא מפרטת את המקורות שעליהם המחקר מסתמך (שם: 33–36): סיפורי מעשיות מסומנים מתועדים במצלמת וידאו, חלקם מהווים 'שיח מתוכנן' (planned discourse) וחלקם מהווים 'שיח ספונטני' (spontaneous discourse); תרגום משפטים מעברית באופן חופשי; תרגום משפטים מעברית עם דרישה למבנה מסוים; תרגום של משפטים מעברית לשס"י לצורך מתן שיפוט דקדוקי; משפטי שלילה מסומנים. רוזנשטיין מוכיחה שהתימה²¹ בשס"י לא מועברת מתוך הרימה לתחילת המשפט. תכונה זו מחזקת את הטענה שמבנה התימה-רימה הוא מבנה בסיסי בשפה. בנוסף, היא משתמשת בפרוזודיה²² כדי להוכיח שהתימה עצמאית תחבירית מהרימה. לאחר מכן היא בוחנת את שס"י לאור מאפיינים מקובלים במחקר של שפות ממוקדות תימה. בפרק הבא רוזנשטיין משווה בין מאפיינים בשס"י לבין אותם המאפיינים בשפת הסימנים האמריקאית ובפרק שאחריו היא מתייחסת לקשר בין ממוקדות תימה, פרגמטיקה ומודאליות. המחקר טוען ששס"י היא שפה ממוקדת תימה לפי הקריטריונים המוגדרים בתחילתו²³.

בתהליך ההוכחה שהתימה בשס"י לא מועברת מתוך הרימה לתחילת המשפט, מתייחסת רוזנשטיין קודם כול למבנים שלא נובעים ממבנה פשוט יותר בביור, כמו במשפט הבא:

א. LIST, NEED I EXAMPLES SENTENCES²⁴

'Regarding this list (of words I was given) I had to give sample sentences.'

(The Dictionary 1:05, ISL: Rosenstein, 2001: 39)

במשפטים כאלו הצ"ש בתפקיד התימה לא קוררפנציאלי עם אחד הארגומנטים של הפועל ברימה וכמובן שהתימה לא מתלכדת עם הנושא. כך, הפועל NEED במשפט [א] מצריך שני ארגומנטים – I ו-EXAMPLES. הצ"ש בתפקיד התימה, LIST, הוא לא ארגומנט של הפועל ברימה. אין אופרציה שניתן היה להחיל על משפט אחר כדי ליצור את משפט [א] מפני שהצ"ש LIST לא היה יכול להשתלב תחבירית באף משפט בעל מבנה אחר.

במשפטים שבהם הצ"ש בתפקיד התימה קוררפנציאלי עם אחד הארגומנטים של הפועל, תיתכן חזרה על הצ"ש שהוא הארגומנט פעמיים – פעם אחת בתימה ופעם אחת ברימה (משפט [ב]), או ייתכן מיקום הצ"ש בתימה וכינוי גוף ברימה (משפט [ג]). אם כך, הפוזיציה של הארגומנטים כבר 'תפוסה', ולכן לא אפשרי לטעון שהתימה נמצאה בפוזיציה הזאת והועברה. רוזנשטיין טוענת שהתפקיד של התימה כאן הוא להציג את הדבר שעליו המשפט מדבר.

²¹יש לציין שרוזנשטיין משתמשת במונח topic ולא במונח theme.

²²פרוזודיה (prosody) תוגדר בהמשך, כאשר נתייחס באופן נרחב יותר לעדות הפרוזודית של רוזנשטיין.

²³כאמור, הקריטריונים שעליהם נשענת עבודה זו הם הקריטריונים של רוזנשטיין.

²⁴סימנים מתועתקים באמצעות מלים מקבילות באנגלית או בעברית. אם הייצוג הוא באנגלית, נהוג לייצג את הסימנים באמצעות אותיות גדולות (capital letters).

ב. RED-HEAD THIS, RED-HEAD PUT-ON PYJAMAS

‘The red-head (the boy), he put on pyjamas.’

(The Snowman 3:10, ISL, Rosenstein 2001, page 40)

ג. EVENING ONE, MAN MINISTER BEARD, HE GO, SUDDENLY HEAR SOMETHING SUSPICIOUS

‘One evening, the bearded minister was walking and he suddenly heard something strange.’

(The Little Bush 19:34, ISL: Rosenstein, 2001: 40)

כעת, רוזנשטיין מציגה משפטים שבהם הצ"ש שבתימה יכול להתפרש כארגומנט של הפועל ברימה בעוד שאין ברימה צ"ש מפורש (overt) לארגומנט. על משפטים כאלה, כדוגמת משפט [ד], ניתן לכאורה לטעון שהצ"ש שהוא כעת בתפקיד התימה, הועבר מתוך הרימה.

ד. STORY, I READ

‘I read the story.’

(ISL: Nespor and Sandler, 1999 in Rosenstein, 2001: 41)

אם הצ"ש שבתימה אכן הועבר מתוך הרימה לתחילת המשפט, נגזר מכך שמשפטים [א]-[ג] שונים במהותם ובניתוחם ממשפט [ד]. טענתה של רוזנשטיין היא שאין הצדקה להפרדה הזו. כדי להוכיח את הטענה, עליה להוכיח שתי טענות נוספות: בשס"י יש ארגומנטים ריקים²⁵ (null arguments) במשפטים ללא תימה או במשפטים שבהם הצ"ש בתפקיד התימה לא יכול להיות קורפרנציאלי עם הארגומנט החסר; לכל התימות יש אותה הפונקציה.

ראשית, רוזנשטיין מוכיחה שגם במשפטים הדומים למשפט [ד], הרימה מסוגלת לעמוד בפני עצמה כמשפט. היא מביאה דוגמאות לכמה מקרים. האחד הוא משפט שבו התימה היא למעשה התימה של השיח, ולא של המשפט, ולכן היא לא מופיעה במשפט. אם התימה משתרעת מעבר למשפט, אי אפשר לטעון שהיא נוצרה מתוך הזזה של איבר בתוך המשפט – היא הרי לא מופיעה במשפט. במקרה שני, הנושא לא מופיע במשפט, אך המשפט עדיין שלם. המקרה השלישי הוא משפט שבו אין מושא מפורש, אך המשפט עדיין שלם. שלושת המקרים משקפים אפיון של שס"י – יכולים להתקיים ארגומנטים ריקים, בין אם בעמדת נושא ובין אם בעמדת מושא, והמשפט עדיין יהיה דקדוקי.

רוזנשטיין מראה את הפונקציה של התימה באמצעות עדויות מהמחקר שלה. לטענתה, הפונקציה של כל התימות היא הצגת הדבר (entity) שעליו המשפט מדבר. אם לכל התימות אותה הפונקציה, אין הצדקה להבחנה בין הניתוח של משפטים [א]-[ג] לניתוח של משפט [ד]. כך מוכיחה רוזנשטיין שהתימה בשס"י אף פעם לא מועברת מתוך הרימה לתחילת המשפט. זוהי תכונה הממלאת קריטריון אחד מתוך

²⁵ארגומנט ריק (null argument) הוא ארגומנט שקיים מבחינה סמנטית, אך אינו ממומש פונטית. כלומר, הוא לא מופיע באופן מפורש במשפט.

שלושה להגדרת מבנה התימה־רימה כמבנה בסיסי. בנוסף רוזנשטיין משתמשת במסקנות אלו כעדות לכך שהתימה עצמאית תחבירית מהרימה.

כעת רוזנשטיין מחזקת את טענתה בדבר עצמאות התימה מהרימה באמצעות עדות פרוזודית. פרוזודיה (prosody) מתייחסת בשפות מדוברות להנגנה (intonation), הפסקות ומקצב בעיקר. בשפות סימנים פרוזודיה מתבטאת בדפוסי מקצב של תנועות ידיים ואמצעים לא ידניים. בהקשר ליחסי תימה־רימה בשפות סימנים ניתן להתייחס להפסקות פרוזודיות כדי לטעון שהתימה והרימה הן יחידות פרוזודיות נפרדות. ראשית, רוזנשטיין מתייחסת לסימון הלא ידני של שלילה. שימוש במילות שלילה מלווה פעמים רבות בהנדת ראש. הנדת הראש יכולה 'לכלול' את הפועל, את הפועל ותיאורו או את כל הפסוקית. הכוונה במילה 'לכלול' היא שהנדת הראש מבוצעת לאורך כל החלק המצוין. בכל קורפוס המחקר לא נמצא משפט שבו השלילה התפשטה גם על התימה. הדבר יכול להצביע על כך שהתימה היא לא חלק מהפסוקית שבה נמצאת השלילה (הרימה) – כלומר, היא עצמאית ונפרדת ממנה.

שנית, רוזנשטיין בדקה סימנים שיכולים להגדיר את התימה כיחידה פרוזודית²⁶ הנפרדת מהרימה. היא לא התייחסה להפסקות מכיוון שהן יכולות להופיע בסוף כל צירוף פונולוגי (phonological phrase), אך כן התייחסה לפרמטרים הבאים: עפעופים, שינוי במנח הראש ושינוי במנח הגוף. עפעופים ושינוי במנח הראש מסמנים את גבולות היחידה הפרוזודית. לעתים הפסקות פרוזודיות מסומנות בהזזת הגוף למנח המייצג דמות מסוימת בסיפור; התימה מסומנת כאשר הגוף והעיניים מופנים לנמען והרימה מסומנת במנח המקושר לדמות המתוארת. על פי המחקר של רוזנשטיין, 78% מהתימות סומנו באמצעות אחד או יותר מהפרמטרים הלא־ידניים האלה. היא מוסיפה שההתייחסות לפרוזודיה מאפשרת הבחנה בין משפטי נושא־נשוא למשפטי תימה־רימה: כאשר מופיעים פרמטרים המסמנים גבולות של יחידה פרוזודית לאחר התימה, ניתן לטעון שמשפט מסוים מורכב במבנה תימה־רימה גם אם לכאורה נראה שהוא במבנה נושא־נשוא.

עד כה הופיעה התייחסות לשני קריטריונים להגדרת שפה ממוקדת תימה: מבנה התימה־רימה לא נובע ממבנה פשוט יותר והתימה עצמאית מהרימה. על מנת להכריע ששפת הסימנים הישראלית היא שפה ממוקדת תימה, צריך להתקיים קריטריון נוסף – המבנה שכיח. לצורך בדיקה זו שואלת רוזנשטיין את השאלה הבאה: מה הוא אחוז התימות העצמאיות מהרימה מתוך כל משפטי התימה־רימה בקורפוס? המסקנה שאליה היא מגיעה היא שב־80.7% מהמשפטים התימה עצמאית מהרימה. לכן מבנה התימה־רימה שבו התימה עצמאית מהרימה הוא שכיח בהחלט.

2.3.2. שפת הסימנים האמריקאית (ASL)

לעומת שפת הסימנים הישראלית, לא בוצע מחקר מקיף וממוקד שמטרתו להכריע אם שפת הסימנים האמריקאית היא שפה ממוקדת תימה. אך ישנן התייחסויות רבות למבנה של תימה־רימה במחקרים שונים, שנערכו במסגרות תיאורטיות שונות ומגוונות. לכן במקום לתאר את תוכנו ואת מסקנותיו של מחקר אחד, ייבחנו כאן מספר מחקרים ואזכורים שפורסמו בין השנים 1976–1994. חלק מהפרסומים

²⁶ על פי תיאוריית הפרוזודיה הפונולוגית, מתקיימת היררכיה של רכיבים פרוזודיים. בתיאוריה זו היחידה הפרוזודית (intonational phrase, 'צירוף ההנגנה') נמצא בדרגה גבוהה יותר מהצירוף הפונולוגי (phonological phrase), ובדרגה הנמוכה ביותר נמצאת ההברה.

מתמקדים בהבנת המבנה התחבירי של שפת הסימנים האמריקאית בזיקה משמעותית לתימה וחלקם נוגעים לשאלה זו רק כבדרך אגב.

בספרות המחקרית על שפת הסימנים האמריקאית אין התייחסות ישירה לעצמאות האפשרית של התימה מהרימה. לכן אי אפשר לבחון את הקריטריונים שהצבנו בפרק הראשון לשפה ממוקדת תימה לפי רוזנשטיין (2001), במלואם. אין בנמצא הקורפוסים המקוריים שאתם עבדו החוקרים לאורך השנים, אלא רק מסקנותיהם ודוגמאות מסוימות. כדי להתגבר על הבעייתיות המתוארת אנסה מצד אחד לנתח את העצמאות של התימה מהרימה במשפטים המובאים כדוגמה ומצד שני לבחון את שלושת הקריטריונים (שכיח בשפה, בסיסי ולא־מסומן) לגבי מבנה שבו אין בהכרח עצמאות של התימה מהרימה.

באותו הכרך שבו פורסם המאמר 'Subject and Topic: a new typology of language' (Li and Thompson, 1976), שבו לי ותומפסון מציגים את ההבחנה בין שפות ממוקדות תימה לשפות ממוקדות נושא, פורסם גם מאמר של פרידמן (1976) שבו היא דנה בייצוג של נושא, מושא ותימה בשפת הסימנים האמריקאית. במאמר ממעיטה פרידמן בהתייחסות למשפטים שבהם מבנה תימה־רימה, ובמקום זאת מתייחסת לשיח באופן כללי ולמקום התימה בתוכו. בתחילה היא מגדירה את התימה²⁷ כך:

‘That or those nominals which are established first—thus creating a scene—and as such become definite.’ (Friedman, 1976:142)

‘שם העצם שמכונן ראשון – בכך יוצר זירת התרחשות’ – וכזוה נעשה מיועד.’

פרידמן (שם) מדגימה את התפקיד המרכזי שיש לכינון התימה בשיח באמצעות תרגום המשפט הבא לשפת הסימנים האמריקאית:

‘There's a train that runs between San Jose and San Fransisco.’ (Friedman, 1976:144)

בתרגום המסוים למשפט הזה, זהו סדר הרכיבים: רכבת; נעה בין שתי נקודות; סן חוזה וסן פרנסיסקו. כאשר פרידמן שאלה את האינפורמנט במחקר מה היה הנושא הסביר לשיחה שהתרחשה לפני המשפט הזה, התשובה החד־משמעית הייתה ‘רכבות’. אז היא הציעה את התרגום השני, שבו סדר הרכיבים היה כזה: סן חוזה וסן פרנסיסקו; רכבת; נעה בין שתי הנקודות. אך הפעם האינפורמנט הסביר שזהו לא מבע אפשרי, אלא אם נושא השיחה שקדמה לו היה ‘ערים’ או ‘סן חוזה וסן פרנסיסקו’. אין ספק שזוהי הוכחה חותכת לכך שיש צורך בהתייחסות מוקדמת לתימה על מנת שהמבע יהיה דקדוקי.

מבחינת הקריטריונים לקביעה האם שפה היא ממוקדת תימה, אפשר להיעזר במאמר של פרידמן משני היבטים. מהיבט אחד, פרידמן מתייחסת לתימה כמרכזית בשיח בשפת הסימנים האמריקאית. מכך ניתן להסיק שמבנה התימה־רימה שכיח בשפה. בהיבט אחר, ההתייחסות של פרידמן מציגה את התימה כלא מסומנת כלל – התימה מוצגת כרכיב שימושי בשיח שלא מדגיש באופן יוצא דופן דבר מסוים.

בשנת 1978 פרסם אינגרס מאמר בשם ‘Theme, Rheme, Topic and Comment in the Syntax of American Sign Language’. במאמרו הוא מגולל את ההיסטוריה של מושג התימה, החל משורשי

²⁷יש לציין שפרידמן משתמשת במונח topic ולא theme.

באסכולת פראג ועד למונח המקובל topic בימינו. לעומת פרידמן, הוא יוצר קשת רחבה של הגדרות. על פי אינגרם, theme הוא המגדיר את התחום (framework) שבו יתרחש ה־rheme, והוא מכיל בתוכו topic, תיאור זמן או תיאור מקום (חלקם או כולם). Rheme הוא סך כל ה־comments וכל comment הוא חיווי או שאלה על הקשר בין דבר שחיצוני ל־theme ובין ה־theme.

מושג מרכזי נוסף שאינגרם מתייחס אליו הוא subtopic. כך למשל, במשפט הבא:

- ה. YOU-KNOW WEST HERFORD, YOU-KNOW INTERSECTION MAIN FARMINGTON, YOU-KNOW BANK THERE, ME USED-TO WORK THERE²⁸
'I used to work in the bank at the corner of Main Street and Farmington Avenue in West Hartford.'

(American Sign Language: Ingram, 1978: 202)

כאן אפשר לראות את ריבוי התימות, וכל אחת מהן מצמצמת את התחום יותר מהקודמת. אך עיקרון נוסף מתבטא במשפט זה. אינגרם טוען שהתימה הראשונה משתמשת במלוא המרחב האפשרי בשפת הסימנים האמריקאית, אך תימות נוספות והרימה משתמשות במרחב מצומצם יותר. כך מודגם גם באופן מוחשי הרעיון לפיו התימה היא התחום שתוכן מתרחשות התימות האחרות והרימה. אינגרם הוא ככל הנראה הראשון שמעלה את השימוש באמצעים שאינם ידניים לסימון התימה. הוא מודה שעוד לא ברור מהם בדיוק האמצעים הלא־ידניים שמסמנים את התימה, אך ככל הנראה אחד המרכזיים שביניהם הוא הרמת הגבות.

את חיבורו הוא מסכם בהצהרה שאין משמעות לניתוח שפת הסימנים האמריקאית בצורת משפטים. לדידו, הדרך היחידה לנתח היא באמצעות ניתוח השיח, דבר המודגם על ידי הצגת הבעייתיות בפירוק מונולוג למשפטים.

בשנת 1980 פרסם לידל (Liddell) ספר בשם American Sign Language Syntax שסוקר שני נושאים מרכזיים: סדר המילים במשפט ואמצעים לא ידניים. לידל מציין שאמצעים לא ידניים יכולים לבדל את התימה משאר המשפט. התימה מסומנת באמצעות הרמת גבות והטיה קלה של הראש לאחור (1980: 22). בנוסף, הסימן שמהווה את התימה מבוצע לאורך יותר זמן. לידל מדד את אורך הסימון בשפת הסימנים האמריקאית וגילה שסימן שמבוצע באמצע המשפט מבוצע בזמן הקצר ביותר. סימנים בתחילת משפט, אך שאינם בתפקיד תימה, מבוצעים לאורך כ־0.18 שניות יותר מסימן אמצעי. סימנים שבסוף משפט מבוצעים לאורך כ־0.28 שניות יותר מסימן אמצעי. אך מעל כל אלו, תימה (שממוקמת בתחילת המשפט) מבוצעת לאורך כ־0.37 שניות יותר מסימן אמצעי²⁹ (שם: 79). שלושת האפיונים האלו – הרמת גבות, הטיית ראש והארכת הסימון – מאפשרים הבחנה בין משפט בעל תימה לבין משפט ללא תימה. ההתייחסות של לידל מהווה למעשה הכרה במשפטים בעלי תימה כקיימים באופן שכיח בשפת הסימנים האמריקאית.

²⁸ בהבאת משפטים משפות זרות מדוברות, נעשה שימוש בתעתיק פונטי, תרגום מילולי ותרגום סמנטי. בהבאת משפטים משפות סימנים, אין תעתיק פונטי, אלא רק תרגום מילולי של כל סימן.

²⁹ כל אחד מהנתונים המספריים (0.18, 0.28, 0.37) נוצר מההפרש בין סימן X באמצע המשפט לאותו סימן X במקום אחר במשפט.

בהמשך הספר מתייחס לידל לטענתה של פרידמן (Friedman, 1976) שלא ניתן להבחין בין תימה מיודעת לתימה לא־מיודעת בשפת הסימנים האמריקאית, משמע שלא יכולה להתקיים תימה לא־מיודעת. דבר נוסף שפרידמן טוענת הוא שלא ייתכן מקבל פעולה (מושא, object) שאינו מיודע. לידל מביא את המשפט הבא כדי להדגים שתיתכן, על פי הגדרתה של פרידמן³⁰, תימה שאינה מיודעת:

1. SOMEONE GIVE [X: pro.1] BOOK³¹

‘Somebody gave me book’

(American Sign Language: Liddell, 1980:87)

כדי להוכיח שה'תימה' במשפט [1] אינה תימה למעשה הוא קודם כול מציין שאינה מסומנת בהרמת גבות ובהטיית הראש לאחור. לאחר מכן הוא משנה את המשפט בכך שהוא מוסיף לו את האמצעים הלא־ידיניים של שלילה. על המשפט הזה הוא כופה את סימון התימה – כך שלמשפט יש סימון של תימה במילה SOMEONE וסימון של שלילה בשאר המשפט. המשפט שנוצר **אינו דקדוקי**. בכך הוא מוכיח שלא יכולות להתקבל תימות לא־מיודעות.

באמצעות דוגמאות כמו משפט [2] הוא מראה שמקבלי פעולה לא מיודעים הם כן אפשריים.

2. PRO.1 FORGET SOMETHING

‘I forgot something’

(American Sign Language: Liddell, 1980:88)

לכן לידל מציע ששפת הסימנים האמריקאית לא מאפשרת תימות לא־מיודעות, אך כן מאפשרת מקבלי פעולה לא־מיודעים, בניגוד לטענותיה של פרידמן. ממחקרו של לידל ניתן להסיק שני דברים רלוונטיים לענייננו. האחד, לידל מסביר את הרעיון של בידול התימה משאר המשפט (למעשה, מהרימה) באמצעות אמצעים לא ידיניים. עיקרון דומה מתבטא אצל רוזנשטיין (2001) בהקשר לשסיי. הדבר משקף את העצמאות של התימה מהרימה. השני הוא שכיחות הופעת התימה. אמנם לידל לא ציין נתונים בהקשר להופעת משפטים במבנה תימה־רימה בקורפוס שלו, אך הניתוח הדקדוקני של אורך סימון התימה לעומת צי"שים בתפקידים אחרים עשוי לשקף את שכיחות התימה ומבנה התימה־רימה.

גם אהרונס (Aarons, 1994) דנה באמצעים לא ידיניים לסימון התימה. היא מבדילה בין שלושה צירופים שונים של אמצעים לא ידיניים כך שכל אחד מצירופים אלו מסמן סוג אחר של תימה. למעשה היא מבדילה בין שלושה סוגים של תימה. הסוג הראשון הוא תימה שהועברה לתחילת המשפט (Topic that has moved) והוא מסומן בצירוף האמצעים הלא ידיניים הנקרא (topic marking 1) tm1. צירוף זה כולל גבות מורמות, ראש מוטה מעט לאחור ולצד, עיניים מתרחבות ובסוף הסימן הראש נע למטה וקדימה. המסמן

³⁰ הגדרתה הייתה, כאמור, שתימה היא השם הראשון שמוזכר בשיח או במשפט. היא דורשת ששם העצם יהיה מקושר לנקודת התייחסות, דבר שלא קורה עם שמות עצם שאינם מיודעים אינהרנטית ולכן קיימת בעייתיות בטענתו של לידל.

³¹ המשמעות של [X: pro.1] היא שהפעל GIVE נע לכיוון המסמן. (Liddell, 1980)

מפסיק את הסימון לרגע לפני סימון המשך המשפט. במשפטים כאלו אפשר לשחזר את המשפט המקורי ולראות את ההזזה לתימה (משפט [ט] הוא המקורי ומשפט [ח] הוא החדש):

ח. $\overline{tm1}$ MARY, JOHN LOVE

'Mary, John loves'

(American Sign Language: Aarons, 1994:153)

ט. JOHN LOVE MARY

'John loves Mary'

(American Sign Language: Aarons, 1994:153)

השימוש במבנה הזה אפשרי ושימושי בשני תנאים. התנאי הראשון הוא שהשיח סגור למספר מצומצם של מסומנים והתימה היא אחד מהמסומנים האלו. התנאי השני הוא שיתקיים צורך בהדגשה או בניגוד של התימה לעומת מסומנים אחרים באותו חלק הדיבר. הנה דוגמה שבה התימה מודגשת:

י. FOUR WOMEN LIVE IN HOUSE IX. \overline{t} MARY_i, JOHN LOVE_t

'Four women live in that house over there. Mary, John loves'

(American Sign Language: Aarons, 1994:158)

הנה דוגמה שבה התימה מנוגדת למסומנים אחרים:

יא. JOHN NOT-LIKE JANE. \overline{t} MARY, IX-3rd LOVE.

'John doesn't like Jane. Mary, he loves'

(American Sign Language: Aarons, 1994:159)

מלבד תימה שהועברה לתחילת המשפט (המסומנת ב-tm1), קיימים שני סוגים של תימות שנקראות base-generated topics. כלומר, לא ניתן לומר שמבנה המשפט נוצר מהזזה של התימה לתחילת המשפט. למעשה על פי ההגדרה של רוזנשטיין (2001) שנמצאת כאן בשימוש, רק תימות מהסוגים האלו הן תימות, והמבנים שבהם הן מופיעות שייכים למבנה תימה-דימה³². הסוג הראשון מסומן ב-tm2 (topic marking 2). הצירוף הזה כולל את האמצעים הלא-דינמיים הבאים: הזזה משמעותית של הראש אחורה והצידה, עיניים פקוחות לרווחה וראש מתקדם בסוף למטה וקדימה. השימוש בסוג הזה של תימה נעשה כאשר מוצג מידע

³²ראי/ה סעיף 1.7.

חדש בשיח, שאינו מוגבל לנושא מסוים. למרות זאת הסימן שבתפקיד התימה צריך להיות מוכר לנמען. השימוש בסימן בתפקיד התימה מעביר לנמען את המסר שכעת יוצג מאפיין שלו. חשוב להדגיש שאם מוצג רעיון חדש לגמרי (קונספט), השימוש אינו מתקבל.

הסוג השני של base-generated topics מסומן ב- tm_3 (topic marking 3). הצירוף כולל הזזה של הראש קדימה ואחורה, פה פתוח, הרמה של השפה העליונה, הרמת גבות, עיניים פקוחות, מבט לנקודה קבועה ולבסוף הנעות מהירות של הראש קדימה ואחורה. הסוג הזה מאפשר התייחסות משותפת לתימה ברימה הן במקרה שהתימה היא נושא והן במקרה שהיא נושא. התימה מציגה נושא חדש לשיח שמוכר מראש לנמען.

הממצאים של אהרונס חשובים במיוחד להגדרה של שפת הסימנים האמריקאית כשפה ממוקדת תימה. כנאמר, היא מבחינה בין תימות שהועברו לתחילת המשפטים לתימות שמופיעות במיקום זה מתוקף המבנה הבסיסי של המשפט. היא מוכיחה שסוגי התימה שאותם היא מכנה base-generated topics, אכן בסיסיים. כלומר, אהרונס מוכיחה שהמבנה הפותח בתימה הוא בסיסי בשפת הסימנים האמריקאית³³. ממצא נוסף העוזר לבסס את אפיונה של השפה כשפה ממוקדת תימה הוא החלוקה לשני סוגים נפרדים של תימות אשר מופיעות במיקום זה באופן בסיסי. לכל אחד מהסוגים האלו קיימות אינספור דוגמאות (על פי אהרונס) שמשתלבות בדרכים שונות ומגוונות בשיח. בכך עוד תנאי לאפיון השפה מקבל ביסוס – המבנים האלו שכיחים בשפה.

טבלה 1: שפת הסימנים האמריקאית והקריטריונים להגדרת שפה כממוקדת תימה

מבנה התימה/רימה אינו נובע ממבנה אחר	המבנה מופיע באופן שכיח בשפה הנחקרת	המבנה אינו מסומן בשפה הנחקרת	התימה עצמאית מהרימה
אהרונס (1994) מוכיחה שסוגי התימה המכונים base-generated topic אינם נובעים ממבנה אחר.	אצל פרידמן (1976) ואצל לידל (1980) יש עדויות לכך שהמבנה מופיע בשפת הסימנים האמריקאית באופן שכיח.	אצל פרידמן (1976) אצל מופיעות עדויות לכך שהמבנה אינו מסומן בשפת הסימנים האמריקאית.	לידל (1980) משתמש באמצעים לא ידניים כדי להראות שהתימה נפרדת מהרימה.

טבלה 1 מציגה את העדויות המחקריות הנוגעות לשפת הסימנים האמריקאית, לקריטריונים השונים של הגדרת שפה כממוקדת תימה. באמצעות עדויות אלו ניתן לקבוע ששפת הסימנים האמריקאית היא שפה ממוקדת תימה.

³³כמובן שמדובר רק בסוגי התימה המלווים בסימונים tm_2 ו- tm_3 , כיוון שהתימות המלוות ב- tm_1 הועברו לתחילת המשפט באופן מובהק.

2.3.3. שפת הסימנים של הונג קונג (HKSL)

כעת נעסוק באופן מצומצם בשפת הסימנים של הונג קונג על בסיס מחקרה של סז (Sze 2013). סז מתייחסת לאמצעים לא ידניים לסימון מבני תימה-רימה בשפת הסימנים של הונג קונג. המחקר שלה מפריד בין תימות מסוג 'aboutness' לתימות מסוג 'scene-setting'. תימה מסוג aboutness מציגה את מה שהמשפט מדבר עליו. תימה מסוג scene-setting מספקת תחום (framework) מרחבי, זמני או אינדיבידואלי שבו הפרדיקציה המרכזית מתרחשת.

ראשית, סז בוחנת את התימות מסוג aboutness ומבחינה ביניהן: תימות הנמצאות בתוך הפסוקית המרכזית ותימות החיצוניות לפסוקית המרכזית. ההגדרה שלה מאפשרת כניסה של נושאים תחביריים לתוך הגדרת 'תימה'. מעתה ואילך היא מתייחסת רק לתימות שהן חיצוניות לפסוקית המרכזית. בתוך קבוצה זו היא בודקת את האמצעים הלא ידניים הרלוונטיים. סז מגלה שתימות מסוג זה אינן מסומנות באמצעי לא ידני באופן עקיב.

שנית, סז מתייחסת לתימות מסוג scene-setting. כאן היא מבחינה בין ארבעה סוגים: תיאורי זמן קונבנציונליים³⁴; צי"שים המהווים תיאורי זמן³⁵; פסוקיות משועבדות המהוות תיאורי זמן³⁶; ותיאורי מקום. לתיאורי זמן קונבנציונליים כמעט ואין סימון באמצעים לא ידניים. הסיבה לכך יכולה להיות שלא כולם מתפקדים סמנטית כ-*scene-setting*. באנגלית תוארי הפועל יכולים להופיע במקומות שונים במשפט, ויש הבדל פונקציונלי בין מיקום בתחילת המשפט למיקום בסופו. ייתכן שהבדל זה קיים גם בשפת הסימנים של הונג קונג. בשלושת הסוגים האחרים של תימות מסוג scene-setting במעל ל-75% מהמקרים יש הרמת גבות. באחוזים מעט יותר נמוכים מופיע מנח ראש מסוים המאפיין את התימה.

הראיות המופיעות אצל סז אינן מספיקות כדי לאפיין את שפת הסימנים של הונג קונג כשפה ממוקדת תימה, אך הן מובאות כאן משלוש סיבות. ראשית, ההתייחסות של סז מצביעה על כך שמבני תימה-רימה הם נושא מחקר רלוונטי גם בשפת הסימנים של הונג קונג. שנית, האמצעים הלא ידניים שמאפיינים שלושה מהסוגים בתוך תימות מסוג scene-setting יכולים להצביע על עצמאות מסוימת של התימה מהרימה בשפת הסימנים של הונג קונג. שלישית, ההתייחסות לשפת הסימנים של הונג קונג תאפשר נקודת מבט נוספת על מאפיינים שייבדקו בפרק הרביעי.

2.4. סיכום

פרק זה דן בראשיתו בשפות סימנים – מהן ומה הן לא, אילו מאפיינים בולטים יש להן ומהי ההיסטוריה של שפות הסימנים הנידונות כאן. לאחר מכן, הוגדרה שפת הסימנים הישראלית כשפה ממוקדת תימה באמצעות המחקר של רוזנשטיין (Rosenstein, 2001). שפת הסימנים האמריקאית הוגדרה כשפה ממוקדת תימה באמצעות איסוף עדויות מחקריות שונות והצלבתן. לבסוף, שפת הסימנים של הונג קונג

³⁴למשל 'היום', 'בבוקר', 'עכשיו'.

³⁵בשפת הסימנים של הונג קונג, משמעות הצירוף 'SEMESTER-ONE' למשל יכולה להיות 'in one semester' ובכך להוות תיאור זמן (Sze 2013).

³⁶בשפת הסימנים של הונג קונג, משמעות הצירוף 'MARRIED FINISH-GET' למשל יכולה להיות 'after getting married' ובכך להוות תיאור זמן (Sze 2013).

הוצגה בקשר למבנה התימה־רימה שבה על מנת לאפשר הבנה עמוקה יותר בהשוואה הסופית. על אף שאין מחקרים מעמיקים על הנושא הזה בשפות סימנים אחרות, המבנים המובאים במחקרים שנסקרו כאן קיימים ונפוצים גם בשפות סימנים אחרות. הייתכן ששפות סימנים מאופיינות כשפות ממוקדות תימה באופן כללי? אחזור ואדון בשאלה זו בפרק הרביעי.

פרק 3 | שפות מדוברות כשפות ממוקדות תימה

3.1. הקדמה

מטרת פרק זה היא להגדיר את השפה המנדרינית ואת צוציל כשפות ממוקדות תימה על פי הקריטריונים שהוצגו בסעיף 1.7. המלאכה כאן מורכבת יותר בשל מיעוט ההתייחסויות לנושא הזה במחקרים הקיימים בספרות. התיאור והדיון שבפרק זה, והשוואתו למה שהוצג בפרק הקודם, יאפשרו השוואה בין שפות המופקות באמצעות שני ערוצים פיזיים שונים: שפות הסימנים שנידונו בפרק הקודם ושפות מדוברות שנתונות כאן לדיון.

3.2. השפות הנידונות

כאמור, השפות שייבחנו כאן הן מנדרינית וצוציל. השפות הללו שייכות למשפחות שפות נפרדות לחלוטין ושונות מאוד מבחינה טיפולוגית. את הדיון בממוקדות התימה של השפות עצמן יקדים תיאור כללי של השפות הללו בקשר לאפיונים כלליים שלהן.

3.2.1. מנדרינית (Mandarin Chinese)

3.2.1.1. הקשרים פוליטיים והיסטוריים בהגדרת השפה המנדרינית

בפתיחת ספרם 'Mandarin Chinese – a Functional Reference Grammar' (1981), הבלשנים לי ותומפסון מסבירים את התהליך שהתרחש עד להגדרתה הסופית של השפה המנדרינית. במשך מאות שנים, הניב המדובר בבייג'ינג נחשב לשפה הרשמית של סין עקב החשיבות הפוליטית והתרבותית של העיר, ומתייחסים אליו רבות כ'מנדרינית'. בשנת 1955 הרפובליקה העממית של סין (בהמשך – סין) הצהירה על שפה רשמית למדינה שתכלול את ההגייה של הדיאלקט המדובר בבייג'ינג, הדקדוק של מנדרינית צפונית (היום מקובל להתייחס אליה כמנדרינית צפון-מזרחית; Northeastern Mandarin) ואוצר המילים מהספרות המקומית המודרנית. שילוב האלמנטים המסוים הזה שאף ליצור שפה שתדמה כמה שיותר את שפת האיכרים והעובדים הפשוטים. השפה הזו מוכרת כ-Pǔtōnghuà בתעתיק אנגלי או כ'פו-טונג-הוה' בתעתיק עברי, מילה שמשמעותה 'שפה רווחת'.

בתחילת שנות החמישים החלה גם טאיוואן לקדם את הרעיון של שפה אחידה. בדומה לסין טאיוואן ביססה את השפה הזו על הניב של בייג'ינג והיא נקראת Guóyǔ בתעתיק אנגלי או 'גו-יו' בתעתיק עברי. בין השפות הרשמיות של סין ושל טאיוואן יש הבדלים בעיקר באוצר המילים. ההבדלים האלו נוצרו בגלל שוני פוליטי בין שתי המדינות ובגלל השפעת הגודל העצום של סין. בסין יש דיאלקטים רבים בשל גודל המדינה, ואוצר המילים של הפו-טונג-הוה מושפע מהם.

3.2.1.2. מאפיינים כלליים של המנדרינית

המנדרינית משתייכת לקבוצת השפות הסיניות, לצד קנטונית והאקה. קבוצה זו נחשבת ענף עצמאי במשפחת השפות הסינו-טיבטיות (Li and Thompson, 1976: 2-3). מנדרינית היא שפה שניתן לאפיין כ'שפה מבודדת' (isolating language), שפה שבה היחסים התחביריים במשפט מובעים באמצעות שימוש במיליות ובסדר המילים ולא באמצעות נטיות מורפולוגיות של מילים. כך בכל מילה יש מורפמה אחת בדרך כלל ואין נטיות מורפולוגיות. למשל, לא קיימת מורפמה המביעה את צורת הריבוי. באנגלית כדי

להבחין בין המשמעות 'ספר' למשמעות 'ספרים', נעשה שימוש בהוספת 's' – book לעומת books. במנדרינית שתי המשמעויות מקודדות באמצעות המילה 'shū'. ניתן להוסיף מילים שמשמעותן 'הרבה' או 'מעט' ובכך להעביר את המשמעות הזו, אך זהו לא סימון מורפולוגי (שם: 10-12).

3.2.2. צוציל (Tzotzil)

צוציל היא שפה ממשפחת שפות המאיה, והיא מדוברת במדינה צ'יאפס במקסיקו. יש בה התאמה בפועל לנושא ואין בה סימון יחסות. בצוציל כינויי גוף ניתנים להשמטה בקלות (pro-drop language) (Aissen, 1992: 48-49).

3.3. בחינת השפות הנידונות לפי הקריטריונים של שפות ממוקדות תימה

כאמור בסעיף 1.7, על מנת ששפה תוגדר כשפה ממוקדת תימה, מבנה ה-T,C בה צריך לעמוד בקריטריונים הבאים: 1. המבנה לא נובע ממבנה אחר, פשוט יותר³⁷. 2. המבנה שכיח בשפה. 3. הוא לא מסומן (marked). בסעיפים הבאים תוגדרנה השפות מנדרינית וצוציל כשפות ממוקדות תימה על פי הגדרה זו.

3.3.1. מנדרינית (Mandarin Chinese)

3.3.1.1. מאפיינים של התימה במנדרינית

בכל הנוגע לאפיון השפה המנדרינית כשפה שבה לתימה יש תפקיד קריטי, לי ותומפסון (1981) הם אלו שהניחו את היסודות היציבים הראשוניים. בעבודתם הם מגדירים את התימה כ'הדבר שעליו מדבר המשפט', אך גם כ'תחום' (framework) שבמסגרתו קורית הפרדיקציה (השָׂאָה, predication) המרכזית במשפט. מכיוון שהתימה מתייחסת לדבר שהשומע כבר מכיר ברמה מסוימת, היא מיודעת או מהווה 'סוג' (class) של דברים. הם מדגימים את חובת הידוע באופן הבא: במנדרינית אין סימן ידוע שיש להשתמש בו תמיד (לעומת ה'א הידוע בעברית או 'the' באנגלית), אך ניתן להשתמש במילה 'nèi' שמשמעותה 'that' כדי לסמן שם מיודע ובמילה 'yì' שמשמעותה 'one' כדי לסמן שם לא מיודע. לכן, כאשר מובע משפט בעל מבנה תימה-רימה ניתן להבין אותו בשתי צורות: התימה מיודעת או מתייחסת באופן כללי לסוג של שמות, כמו בדוגמה הבאה:

א.	<u>gōu</u>	wǒ	yǐjīng	kàn	–	guo	le
	dog	I	already	see	–	EXP ³⁸	CRS ³⁹
	The dog, I have already seen.						
	'Dogs (generic), I have already seen.'						

³⁷ ראי'ה סעיף 1.6 לדיון בבסיסיות מבנה התימה-רימה בשפות ממוקדות תימה באופן כללי. בסיסיות מבנה התימה-רימה בשפות ספציפיות נדון בפרקים הבאים.

³⁸ EXP – experiential aspect

³⁹ CRS – Currently Relevant State

(Mandarin: Li and Thompson, 1981: 86)

כאמור, ניתן להוסיף את המילה 'nèi' שמשמעותה 'that' ולסמן בכך שמדובר בכלב ספציפי:

ב. nèi - zhī gǒu wǒ yǐjīng kàn - guo le
 that - CL⁴⁰ dog I already see - EXP CRS
 'That dog, I have already seen.'

(Mandarin: Li and Thompson, 1981: 86)

לעומת זאת, כאשר מוסיפים את המילה 'yì' שמשמעותה 'one' מתקבל משפט לא דקדוקי; כלומר, לא יכול להתקיים צירוף שמני לא מיודע בתפקיד התימה.

במנדרינית התימה יכולה להיות מופרדת משאר המשפט באמצעות הפסקה (במתאר ההנגנה בדיבור) או באמצעות אחת ממיליות ההפסקה (pause particles) – a, me, ne או ba. ניתן לסווג את שתי דרכי הסימון האלו כסימון לתימה (topic markers) על אף שאין חובה להשתמש בהן. לי ותומפסון מציינים שהשימוש בסימונים אלו לא נרחב וחלק ממיליות ההפסקה אף אינן דקדוקיות בחלק מהניבים.

למעשה, לי ותומפסון מזקקים ארבעה מאפיינים של התימה במנדרינית:

(1) הדבר שעליו מדבר המשפט.

(2) מיודע או מביע 'סוג' (generic).

(3) מופיע בתחילת המשפט.

(4) יכול לקבל מילית הפסקה.

לעומת זאת, את הנושא במנדרינית הם מגדירים כך:

'A NP that has a 'being' or 'doing' relationship with the verb.' (Page 87)

'צ"ש שהוא ארגומנט של הפועל.'

בפרק הראשון התייחסנו למבנה הנושא הכפול (double-subject sentences). המבנה הזה מתקיים במנדרינית באופן נרחב, והוא מבנה המוכל בסוג המשפטים הראשון – משפטים בעלי נושא ותימה. המבנה נקרא כך מסיבות היסטוריות; לפני שהמושג 'תימה' (או topic) היה בשימוש בהקשר של התחביר המנדריני, ראו משפטים מסוג זה כבעלי שני נושאים. הנה דוגמה:

ג. xiàng bizi cháng
 elephant nose long
 'Elephants' noses are long.'

⁴⁰Classifier

or

'Elephants have long noses.'

(Mandarin: Li and Thompson, 1981: 92)

אחרי שסוגי המשפטים במנדרינית הובהרו, אין ספק שמשפטי נושא כפול הם משפטים בעלי נושא ותימה שביניהם קשר סמנטי מסוים. אפשר לראות את הקשר הזה כקשר של חלק-שלם. התימה נותנת את המסגרת, כלומר את ה'שלם' (במשפט שלעיל – הפיל), והנושא הוא הדבר שעליו מתקיימת הפרדיקציה המסוימת – ה'חלק' (החדק).

יש חוקרים שמתמשים במונחים שונים מתימה ורימה (כלומר, topic and comment). למשל, צ'או (Chao, 1968) משתמש במינוח נושא-נושא גם לתימה-רימה. כאשר הוא מגיע לדון במבנה הנושא הכפול הוא הופך את עמדתו למורכבת יותר. נדגים את העניין באמצעות משפט [ג]. למילה xiàng, שלי ותומפסון מקצים לה עמדת תימה, הוא מקצה את ההגדרה 'נושא עיקרי'. למילה bizi, שלי ותומפסון מקצים לה עמדת נושא, הוא מקצה את ההגדרה 'נושא משני'. באופן זה הוא מחלק את הנושא לשתי קטגוריות, ובכך יוצר למעשה את ההבחנה בין נושא לתימה. המונחים שלו ל'נושא עיקרי' ו'נושא חופפים' למונחים של לי ותומפסון לתימה ורימה.

גם תיאורי זמן ומקום יכולים לתפקד כתימה. תיאורים כאלו עומדים בכל ארבעת המאפיינים של תימה: הם הדבר שעליו מדבר המשפט (הם מציינים שתיאורים אלו מהווים framework למשפט, וגם שימוש כזה הוא רלוונטי לתימה), הם מיוחדים או מביעים 'סוג', הם מופיעים בתחילת המשפט והם יכולים לקבל מילית הפסקה.

בחינת הספרות המחקרית בנושא אפשרה הבנה מעמיקה יותר של מאפייני התימה במנדרינית. התימה מיודעת ומופרדת מהרימה באמצעות הפסקה פרוזודית או מילית הפסקה. משפטי הנושא הכפול מנותחים כמשפט שלם שאליו מוצמדת התימה. תיאורי זמן ומקום מוגדרים כתימות כאשר הם תואמים את ארבעת הקריטריונים של תימה.

3.3.1.2. בחינת המנדרינית לפי הקריטריונים של שפות ממוקדות תימה

הקריטריון הראשון שייבחן הוא ההתייחסות לשכיחות של מבנה התימה-רימה במנדרינית. המאמר 'Subject and Topic: a New Typology of Language' (Li and Thompson 1976) מהווה עדות נוספת להגדרת השפה המנדרינית כשפה ממוקדת תימה לפי הקריטריונים שהצגנו בפרק הראשון. למרות שאין התייחסות ישירה לשאלה הזו, ניתן להסיק לגביה מאמירה עקיפה שמופיעה אצלם:

'The pervasiveness of sentences of this type [topic-comment sentences whose topics have no selectional relationship with the verb in the comment] provides very clear evidence against the process of topicalization.' (שם: 479)

שכיחותם של המשפטים האלו [משפטי תימה-רימה שבהם לתימה אין מגבלות בחירה ביחס לפועל ברימה] מספקת עדות מובהקת נגד קיומו של תהליך טופיקליזציה.

אמנם לי ותומפסון (שם) מתייחסים לשכיחות מבנה התימה־רימה על מנת להוכיח שהמבנה לא נוצר בטופיקליזציה, אך עלידי כך הם למעשה מסייעים לביסוס קריטריון זה.

לי ותומפסון (Li and Thompson, 1981) מחלקים את המשפטים במנדרינית לארבעה סוגים לפי היחסים בין התימה לנושא שבהם: א. משפטים בעלי נושא ותימה. ב. משפטים שבהם הנושא והתימה מתלכדים. ג. משפטים ללא נושא. ד. משפטים ללא תימה.

רק במקרים מסוימים ומועטים מתקיימים משפטים ללא תימה: משפטים שבהם התימה (במשמעות העניין המרכזי של השיח) מובנת מתוך ההקשר הקומוניקטיבי ומשפטים שבהם הצירוף השמני המרכזי במשפט אינו מידע או שאינו מייצג סוג. משפטים אלו לא יכולים להתקיים באופן נרחב משום שהם מיועדים רק להקשרים המסוימים שצוינו כאן. לכאורה, אפשר לחשוב שנובעת מכך השכיחות של מבנה המכיל תימה. אולם, כדי להגדיר את המנדרינית כשפה ממוקדת תימה צריך להוכיח שהמבנה השכיח הוא מבנה שבו התימה עצמאית משאר המשפט. לא ניתן לומר זאת על משפטים שבהם התימה והנושא מתלכדים. במשפטים כאלו לתימה יש קשר הדוק לפועל כיוון שאחד ממאפייני הנושא הוא יחסי בחירה עם הפועל. למרות זאת, משפטים בעלי נושא ותימה תופסים חלק נרחב מאוד מתוך המשפטים הדבורים בסינית (שם). בנוסף, התפקיד העיקרי של משפטים ללא נושא הוא חייווי על מצב כללי. משפטים מסוג זה נרחבים גם הם. מתוך כל הראיות האלו, נסיק שמשפטים שבהם התימה מתקיימת ועצמאית משאר המשפט ומהפועל מתקיימים באופן נרחב במנדרינית.

ניתן להסיק מתוך החלוקה של לי ותומפסון (שם) שמבנה התימה־רימה במנדרינית עומד בקריטריון נוסף – מבנה לא מסומן. כזכור, מבנה לא מסומן הוא מבנה שמופיע בסביבות לשוניות ניטרליות ולא מאופיינות, והופעתו לא מותנית בקיום סביבה לשונית מסוימת. לפי המחקר של לי ותומפסון (שם), הן משפטים ללא נושא ובעלי תימה והן משפטים בעלי תימה ונושא שאינם מתלכדים לא זקוקים לסביבה לשונית מסוימת כדי להיווצר. לעומת זאת, משפטים נטולי תימה נוצרים רק בסביבות הלשוניות שצוינו לעיל, כלומר מבנים אלו מסומנים. לכן ניתן להסיק שמבנה התימה־רימה אינו מסומן במנדרינית.

כפי שנידון בסעיף 1.5 ובסעיף 3.3.1.1, מבנה הנושא הכפול הוא אחד המקרים המובהקים של מבנה תימה־רימה. הוא נפוץ מאוד במנדרינית (Li and Thompson, 1976: 468) ולניתוחו מתייחסים חוקרים במונחים שונים ובמסגרות תיאורטיות שונות. למשל, כאמור בסעיף 1.5, טנג (Teng, 1974) מציע לנתח את התימה כצ"ש ואת כל שאר המשפט כצירוף פועלי, כלומר פרידקציה. הפרדיקציה הזו מהווה משפט בפני עצמה ובתוכה יש צ"ש וצ"פ. לטענת לי ותומפסון, הניתוח של טנג רלוונטי רק אם מגדירים את השפה כממוקדת תימה כיוון שבשפות ממוקדות נושא פרידקציה אינה יכולה להיות משפט שלם המכיל בתוכו נושא נוסף. אילו הייתה מתקיימת פרידקציה כזו, הנושא היה נותר 'לבד':

'... it would leave the subject grammatically 'stranded', as it were, with nothing to be the subject of.' (Li and Thompson, 1976: 469)

'...הנושא היה נותר 'נטוש', ללא פועל שהוא יכול להיות הנושא שלו.'

מסיבה זו יש לנתח את מבנה הנושא הכפול בדומה לטנג, אך בשינוי קל: במקום לנתח האיבר הראשון במשפט כנושא, יש לנתחו כתימה. כך מתקיימת תימה ובתוך הרימה מתקיימים נושא ופרדיקציה. אין בעיה עם קיום הרימה כמשפט שלם כיוון שהתימה עצמאית בכל מקרה (שם: 468-469).

על מנת לדון בקריטריון שלפיו מבנה התימה־רימה אינו נובע ממבנה אחר, תוצע כאן הבחנה בין שלושה סוגים של מבני תימה־רימה על פי הקשר התחבירי בין התימה לרימה: טופיקליזציה (topicalization), הזזה שמאלה (left dislocation) ותימה סינית (Chinese-style topic) (Chen 1996). בטופיקליזציה קיים פער (gap) ברימה שאפשר להזיז אליו את התימה בלי לשנות את המשמעות (משפט [ד]). כשמתרחשת הזזה שמאלה, קיים ברימה כינוי גוף קו-רפרנציאלי עם הצ"ש בתימה (משפט [ה]). הסוג השלישי ייחודי לשפות ממוקדות תימה, וכאשר דנים במבני תימה־רימה, מתייחסים בעיקר אליו. בסוג זה אין ברימה עמדה תחבירית או כינוי גוף קורפרנציאלי לתימה (משפט [ו]).

ד. xiangjiao wo hen ai chi
 banana I very love eat
 'Bananas, I like very much.'

(Mandarin: Chen, 1996: 390)

ה. nei jian shi, ni zuihao ba ta wangdiao
 that CL thing you better BA it forget
 'That issue, you had better forget it.'

(Mandarin: Chen, 1996: 390)

ו. nei chang huo xingui xiaofangdui lai de kuai
that CL fire fortunately fire-brigade come CSC fast
 'As for that fire, fortunately the fire brigade arrived promptly.'

(Mandarin: Chen, 1996: 390)

הסוג השלישי – תימות סיניות – לא יכול לנבוע ממבנה אחר כיוון שאין מקום במשפט שממנו ניתן היה להעביר את התימה לראש המשפט.

נוסף לכך שהתימות סיניות לא נובעות ממבנה משפט אחר, ניתן לטעון דבר דומה על מבנה משפט אחר. בסעיף 1.6 תואר התהליך שבו לי ותומפסון מוכיחים שמבנה הנושא הכפול הוא בסיסי בשפות ממוקדות תימה ככלל. כעת בהסתמכות על מחקרם, יוכח כאן שמבנה זה לא נובע ממבנה אחר במנדרינית. הטענה המרכזית לכך שמשפטי הנושא הכפול נבעו ממשפטי נושא־נושא אחרים מבוססת על יחסי הקניין שמופיעים פעמים רבות בין התימה ובין הנושא ברימה. כך, נטען שמשפט [ח] נובע ממשפט [ז]:

ז. Xiàng de bízi cháng
 elephant gen. nose long

‘Elephants’ noses are long.’

(Mandarin: Li and Thompson, 1976: 481)

ח. Xiàng bízǐ cháng
elephant nose long

‘Elephants have long noses.’

(Mandarin: Li and Thompson, 1976: 480)

אפשר להתמודד עם טענה זו באמצעות שני טיעונים. ראשית, ישנם משפטי נושא כפול ללא יחסי קניין, למשל:

ט. Tāmen shéi dōu bu lái
they anyone all not come

‘They (topic), none of them are coming.’

(Mandarin: Li and Thompson, 1976: 481)

משפטי נושא כפול שבהם מתקיימים יחסי קניין בין שני הציישים אמנם נפוצים, אך הם עדיין רק תת-קבוצה של משפטי נושא כפול. שנית, גם במשפטים בעלי יחסי קניין מתגלה בעיה בניתוחם כנובעים ממשפטי נושא-נושא, כמו במשפטים הבאים:

י. Nèike shù de yèzi tài dà, suǒyǐ wǒ bu xǐhuān.
that tree ’s leaves too big so I not like

‘That tree’s leaves are too big, so I don’t like them.’

(Mandarin: Li and Thompson, 1976: 481)

יא. Nèike shù yèzi tài dà, suǒyǐ wǒ bu xǐhuān.

that tree leaves too big so I not like

‘That tree (topic), leaves are too big, so I don’t like it.’

(Mandarin: Li and Thompson, 1976: 481)

כפי שתואר בסעיף 1.5, ההתייחסות המשותפת (קו-רפרנציאליות) תמיד חוזרת לצי"ש שבתימה. הרכיב שנמוחק בסוף כל משפט (בדומה ל-it באנגלית) כבול מידית לתימה כך שמשמעות שני המשפטים שונה. כמובן שמשפט [יא] אינו יכול להיווצר מפונקציה על משפט [י] אם הם לא בעלי משמעות זהה. אמנם לא כל משפטי התימה-רימה במנדרינית שייכים למבנה הנושא הכפול, אך סביר שהם האבטיפוס של מבני התימה-רימה האחרים. לכן, אפשר כעת לומר שבחלק גדול מההופעות של מבני התימה-רימה מבנה זה אינו נובע ממבנה משפט אחר במנדרינית, ובשל כך ניתן להכליל אפיון זה גם על יתר המקרים.

טיעון נוסף התומך בכך שבמנדרינית מבנה התימה־רימה אינו גלגול תחבירי של מבנה אחר ניתן למצוא במחקרם של לייג'וינג ולנג'נדואן (Liejoing and Langendoen, 1985), שבו הם מציגים ניתוח של משפטים במבני תימה־רימה לאור התיאוריה הגרטיבית. לאחר סקירה מקיפה של משפטי תימה־רימה במנדרינית הם מציעים לנתח משפטים אלו כך (שם : 20):

‘[s' X [s ... Y ...]], where X is a major category and Y, possibly empty, is related to X.’

למעשה, הניתוח קובע שבפוזיציות התימה תימצא קטגוריה כמו צ"ש או צ"פ (X). הביטוי S' מבטא את התפקיד של התימה בניתוח זה – ביטוי המתקשר לכל המשפט (S). הרימה מנותחת כמשפט שלם (S) ובתוכו קטגוריה הקשורה לתימה. קטגוריה זו יכולה להיות ריקה, כלומר קטגוריה שאינה ממומשת בצורה מפורשת במשפט. ההשקפה על הרימה כמשפט העומד בפני עצמו, גם במקרה שהוא מכיל קטגוריה ריקה, מחזקת את הטיעון שמוצאה של התימה אינו בהכרח מעמדה בתוך הרימה.

כחלק ממסקנותיהם קובעים לייג'וינג ולנג'נדואן שחלק גדול ממבני התימה־רימה אינם נובעים ממבנה אחר (שם : 27). לגבי מבנים אחרים לא ניתן לקבוע באופן חד משמעי דבר דומה, אך הם מספקים הסבר לכך שאין תועלת בניתוח התימה כמועברת מהרימה במבנים הרלוונטיים שיש קטגוריה ריקה ברימה, ולכן לכאורה יש מקום לתימה; כלומר, אפשר לטעון שהתקיים משפט ללא תימה, והתימה נוצרה באמצעות טופיקליזציה. למרות זאת הרימה מהווה משפט קאנוני⁴¹, ולכן אין סיבה להניח שהתימה הועברה ממנה.

טבלה 2: מנדרינית והקריטריונים להגדרת שפה כממוקדת תימה

מבנה התימה־רימה אינו נובע ממבנה אחר	המבנה מופיע באופן שכיח בשפה הנחקרת	המבנה אינו מסומן בשפה הנחקרת	התימה עצמאית מהרימה
באמצעות דיון במבנה הנושא הכפול אצל לי ותומפסון (1976) ניתן להסיק שמבנה התימה־רימה אינו נובע ממבנה אחר.	על פי לי ותומפסון (1976), מבנה התימה־רימה שכיח. בנוסף, על פי לי ותומפסון (1981), רק במקרים מסוימים מאוד משפט יכול להיות חסר תימה, ולכן המבנה שכיח.	על פי לי ותומפסון (1981), מבני תימה־רימה אינם זקוקים לסביבה לשונית מסוימת כדי להופיע. מסוימת כדי להופיע.	לייג'וינג ולנג'נדואן (1985) מנתחים את הרימה כמשפט שלם ואת התימה כמצורפת אליו. מכאן ניתן להסיק שהתימה עצמאית מהרימה.

טבלה 2 מציגה את העדויות המחקריות הנוגעות למנדרינית לפרמטרים השונים של הגדרת שפה כממוקדת תימה. באמצעות עדויות אלו ניתן לקבוע שמנדרינית היא שפה ממוקדת תימה.

⁴¹משפט קאנוני (canonical sentence) הוא משפט לשון הבנוי כהלכה.

3.3.2. צוציל (Tzotzil)

אייסן (Aissen, 1992) חוקרת את המיקום התחבירי של המושגים focus וtopic. היא מנתחת את השימוש בטופיקליזציה בשלוש שפות ממשפחת המאיה לצורך השוואה ביניהן והבנת המושגים: צוציל (Tzotzil), גיקלטק (Jakalteq) וצוטוגייל (Tz'utujil). כיוון שיש חוסר בעדויות על גיקלטק וצוטוגייל אינה ממוקדת תימה, רק ממוקדות התימה של צוציל תוכח כאן. אייסן מתייחסת לרכיבים תחביריים שונים, כשהרלוונטי לכאן הוא התימה החיצונית (external topic). משמעות המונח 'תימה חיצונית' מקבילה כאן לשימוש במונח 'תימה', אך בבלשנות של שפות ממשפחת המאיה מקובל להשתמש במונח זה. הנה דוגמה למשפט בעל תימה חיצונית בצוציל:

יב. A ti prove tzeb-e sovra ch'ak'bat.

TOP DET poor girl-ENC leftovers was.given

'It was leftovers that the poor girl was given.'

(Tzotzil: Laughlin, 1977 in Aissen, 1992: 51)

על פי הניתוח התחבירי המבוסס שאייסן מספקת, התימה 'מוצמדת' למשפט שלם ודקדוקי ולא חייבת להיות מקושרת לרכיב במשפט זה. במשפט זה התימה היא 'poor girl' והמשפט שאליו היא מוצמדת הוא 'leftovers was given'. כאמור, לא ניתן להעביר צ"ש לפוזיציה שבה נמצאת התימה, ולכן לא ניתן לנתח את התופעה כהזזה של צ"ש לפוזיצית התימה. אם כך, המבנה המכיל תימה חיצונית לא נובע ממבנה אחר. בנוסף, התימה עצמאית מהרימה מפני שהרימה מהווה משפט שלם ותקין והתימה אינה נקבעת על ידה. לעומת מבנים בעלי רכיבים אחרים, כדוגמת פוקוס (focus), אין צורך בנסיבות מסוימות כדי שמבנה בעל תימה חיצונית יופיע (שם). מכך ניתן להסיק שמבנה זה אינו מסומן בצוציל. בבדיקה שנערכה, התגלה שכ-15% מתוך המשפטים בצוציל הם משפטים בעלי תימה חיצונית (Payne, 1992: 271). לכן ניתן להסיק שמבנה זה שכיח.

3.4. סיכום

בפרק זה תוארו מאפייני התימה במנדרינית לצד הגדרתה כשפה ממוקדת תימה. בנוסף, תוארו שני מאפיינים חשובים של צוציל: התימה עצמאית מהרימה, והמבנה כולו אינו נובע ממבנה אחר. מכיוון שחוקרים שונים משתמשים במונחים שונים, קשה לבחון את השפות הללו בהתאם לקריטריונים שנקבעו כאן. אך מתוך מה שמובא במאמרים, אפשר להראות כי אכן האפיונים העיקריים מתקיימים. במנדרינית, מבני תימה-רימה שכיחים כיוון שרק במקרים נדירים ומסוימים אין תימה במשפט (Li and Thompson, 1981). הם לא מסומנים משום שהם לא דורשים סביבות לשוניות מסוימות כדי להופיע (שם). הם בסיסיים על סמך ניתוח של מבני הנושא הכפול (Li and Thompson, 1976). בצוציל מבני התימה-רימה מהווים כ-15% מכלל המשפטים ולכן שכיחים (Payne, 1992: 271). הם אינם מסומנים (Aissen, 1992). מבנים אלו בסיסיים כיוון שלא ניתן להעביר רכיב לפוזיציה התחבירית של התימה ולכן ניתוח הזזה אינו אפשרי (שם).

פרק 4 | מכנים משותפים לשפות ממוקדות תימה

4.1. הקדמה

פרק זה יעסוק בשני נושאים עיקריים. ראשית, יוצגו כאן המכנים המשותפים לשפות ממוקדות תימה המוכרים בספרות המחקר. השפות שנחקרו בפרקים הקודמים ייבחנו בראי מאפיינים אלו. שנית, ייבחן מכנה משותף חדש מתוך המידע הקיים על השפות הללו, ויוצג הסבר אפשרי למאפיין הזה. שני החלקים האלו יחדיו נותנים תמונה מלאה יותר על אפיוני שפות ממוקדות תימה ומשקפים את אופיו של מבנה התימה-רימה.

4.2. מכנים משותפים שנידונו בספרות המחקרית לשפות ממוקדות תימה

מאז פרסום המאמר המכונן של לי ותומפסון (Li and Thompson, 1976) המגדיר שפות ממוקדות תימה, נמצא כי שפות אלו חולקות מגוון של אפיונים לשוניים. יוצגו כאן המרכזיים שביניהם לצד האופן שבו הם באים לידי ביטוי בשפות שנידונו בפרקים הקודמים.

4.2.1. קיים סימון תחבירי ו/או מורפולוגי לתימה

בשפות ממוקדות תימה, קיים סימון תחבירי ו/או מורפולוגי לתימה אך לא בהכרח לנושא (שם): (466). סימון תחבירי יכול להיות מיקום במשפט – בשפות ממוקדות תימה מסומנת התימה בכך שהיא תמיד האיבר הראשון במשפט. כאשר סימון מורפולוגי נמצא בשימוש בשפה, התימה תהיה מלווה במורפמה שמקודדת את תפקידה כתימה.

בשפת הסימנים הישראלית התימה מופיעה בתחילת המשפט וכך מקודדת לתפקידה. בעקבות הטענה שבשפת הסימנים האמריקאית הרמת גבות מסמנת תימה (טענה שתוצג בהמשך), גם בשפת הסימנים הישראלית הועלתה ונחקרה השערה זו (Rosenstein, 2001). לפי הממצאים מסתמן שהרמת גבות אינה סימון לתימה בשפת הסימנים הישראלית והוצע הסבר אחר להופעתה⁴².

בשפת הסימנים האמריקאית קיים סימון באמצעים לא ידניים לסוגים שונים של תימה. כפי שנידון בסעיף 2.3.2, אהרונס (Aarons, 1994) מציגה שלושה צירופים שונים של אמצעים לא ידניים המקודדים שלושה סוגים שונים של תימה. אחד מסוגי התימה הוא תוצר של הזזה שמאלית (כלומר, הזזה של איבר ממקומו הבסיסי לעמדה תחבירית בתחילת המשפט) ושני הסוגים האחרים מהווים מבני תימה-רימה בסיסיים. הסימונים מתבטאים בהזזת הראש, פקחת עיניים, הזזת הפה והרמת גבות במהלך הסימון. כנגזר מהגדרת השפה כממוקדת תימה מסומנת התימה גם באמצעות הימצאותה בראשית המשפט.

בשפת הסימנים של הונג קונג קיים סימון באמצעים לא ידניים לחלק מסוגי התימה – צ"ש המהווים תיאורי זמן, פסוקיות משועבדות המהוות תיאורי זמן ותיאורי מקום. הסימון כולל הרמת גבות במעל ל-75% מהמקרים ובכ-65% מהמקרים כולל מנח מסוים של הראש (Sze, 2011).

⁴² לפי הממצאים של רוזשטיין, (נעשה שימוש לא אחיד בהרמת גבות בעת סימון התימה בהקשרים שונים. להסבר המלא לכך ראה (Rosenstein, 2001).

במנדרינית, קיימות מיליות הפסקה שמשמשות כמיליות סימון לתימה. גם הפסקה קצרה לאחר התימה משמשת כסימון לתימה. אך אף אחד משני האמצעים האלו אינו הכרחי, ומשפטים בעלי תימה הם דקדוקיים גם בלעדיהם (Li and Thompson, 1981: 86-87). אין בנמצא מידע הרלוונטי לצוציל בנושא זה.

4.2.2. מגוון רכיבים תחביריים יכולים לשמש בתפקיד התימה

בשפות ממוקדות נושא לא כל רכיב תחבירי יכול לעבור טופיקליזציה; קיימות מגבלות שונות על הרכיבים שיכולים להגיע לפוזיצית התימה. לעומת זאת, בשפות ממוקדות תימה מגוון רכיבים תחביריים יכולים לשמש בתפקיד התימה על אף שבדרך כלל צי"שים נמצאים בתפקיד זה (Li and Thompson, 1976: 470).

בשפת הסימנים הישראלית התימות הן בעיקר צי"שים אך גם קטגוריות אחרות יכולות להופיע. להלן דוגמה לצירוף פועלי המופיע בתפקיד התימה ודוגמה למשפט שלם המופיע בתפקיד זה:

- א. MOVIES THIS WATCH, I CONSTANTLY PERMANENTLY NIGHT I WATCH THAT'S-IT. NIGHT ONLY.

'As for watching movies, I always watch movies only at night.'

(ISL: Rosenstein, 2001: 60)

- ב. I COME, ME GIVE PAPER...

'On coming, I received a paper...'

(ISL: Rosenstein, 2001: 60)

מהדוגמאות ניתן ללמוד שהן צירוף פועלי והן משפט שלם יכולים לשמש תפקיד התימה בשפת הסימנים הישראלית (Rosenstein, 2001: 60).

בשפת הסימנים האמריקאית רכיבים תחביריים מגוונים יכולים לתפקד כתימה. מלבד הדוגמאות לצי"שים בתפקיד התימה שהוצגו בפרק השני, גם צירופים פועליים (משפט [ד]), משפטים שלמים (משפט [ה]) ומשפטי תיאור (⁴³adjuncts, משפטים [ו] ו[ז]) יכולים להופיע בפוזיצית התימה (Liddel, 1977 in Aarons, 1994). יש לציין שפועל לבדו אינו יכול להופיע בתפקיד זה, כפי שנראה במשפט [ג]:

- ג. ^{t⁴⁴}LOVE JOHN MARY

(ASL: Aarons, 1994: 171)

tm²⁴⁵ hn⁴⁶

⁴³תיאור (adjunct) הוא רכיב תחבירי במשפט שניתן להשמיטו מבלי לפגום במבנה המשפט.

⁴⁴האות t מסמנת topic, כלומר תימה.

⁴⁵הקיצור tm2 מסמן את הצירוף 2 topic marking. הסוג השני אצל אהרונס (שם) מתייחס לתימה שלא הוזה.

⁴⁶הקיצור hn מסמן את הצירוף head nod, כלומר הנהון.

ד. LOVE MARY, JOHN

‘As for loving Mary, John does.’

(ASL: Aarons, 1994: 171)

ה. JOHN MUST LIPREAD MOTHER, ^{tm2}TEACHER REQUIRE

‘About John having to lipread Mother, the teacher requires (it).’

(ASL: Aarons, 1994: 172)

ו. TOMORROW, ^tJOHN PLANE ARRIVE TIME 6

‘Tomorrow, John’s plane arrives at 6’.

(ASL: Aarons, 1994: 154)

ז. BOSTON, ^tMARY GO-TO SCHOOL

‘In Boston, Mary goes to school.’

(ASL: Aarons, 1994: 154)

לגבי שפת הסימנים של הונג קונג אין מידע מספק, אך ניתן לקבוע שבנוסף לצ״שים, גם פסוקית שיוצרת מרחב טמפורלי יכולה להופיע כתימה.

ח. IX-1 SECONDARY-FIVE GRADUATE IX-1 FINISH, gesture CL:a’big-pile-of-books BOOK gesture DICTIONARY MANY ENGLISH DICTIONARY gesture IX-1 MANY CL:a’big-pile-of-books gesture

‘After I graduated from secondary-five (=grade 11), I had a big pile of used books such as English books and dictionary; I didn’t know what to do with them.’

(HKSL: Sze, 2011: 26)

במנדרינית בנוסף לצ״שים גם תיאורי זמן ומקום (משפט [ט] ו[י]), פעלים (משפט [יא]), צירופים פועליים (משפט [יב]) ומשפטים שלמים (משפט [יג]) יכולים לשמש כתימה (Li and Thompson, 1981: 94-). להלן דוגמאות:

ט. zuótián xuě xià de hěn jǐn
yesterday snow descend CSC⁴⁷ very incessant

‘Yesterday it snowed incessantly.’

(Mandarin: Li and Thompson, 1981: 94)

י. zài Táiběi kéyì chī de hěn hǎo

⁴⁷Complex stative construction.

at Taipei can eat CSC very good

‘In Taipei one can eat really well.’

(Mandarin: Li and Thompson, 1981: 95)

יא. zhù, Táiběi zuì fāngbiàn; chī, háishi Xiānggǎng hǎo
live Taipei most convenient eat still Hong Kong good

‘Housing, Taipei is most convenient; eating, Hong Kong is still better.’

(Mandarin: Li and Thompson, 1981: 98)

יב. chū – qu hē chá wǒ qǐng nǐ
exit – go drink tea I invite you

‘Going out for tea, I’ll invite (treat) you.’

(Mandarin: Li and Thompson, 1981: 98)

יג. Zhāngsān míngtiān qù měiguówǒ juéde hěn qíguài
Zhangsan tomorrow go America I feel very strange

‘Zhangsan’s going to the United States tomorrow, I feel very strange.’

(Mandarin: Li and Thompson, 1981: 99)

לגבי צוציל, אין בנמצא מידע בנושא.

4.2.3 משפט יכול להיות חסר נושא

כיוון שבשפות ממוקדות תימה, התימה מרכזית מהנושא, והיחס תימה־רימה מרכזי מהיחס נושא־נושא, משפטים יכולים להיות דקדוקיים גם ללא נושא. ראשית, נדגים את חובת קיום הנושא בשתי שפות ממוקדות נושא, אנגלית ([יד]) וצרפתית ([טו]):

יד. It is hot in here.

טו. Il fait chaud ici.

It do hot here

‘It is hot in here.’

האסטרטגיה שאנגלית וצרפתית נוקטות בה היא שימוש בנושא סתמי, כפי שהוזכר בסעיף 1.5. אם אין צי"ש בעל משמעות שיכול לשמש כנושא תחבירי, ייעשה שימוש בנושא סתמי כיוון שהעמדה התחבירית של נושא חייבת להיות מאוישת. בשפות ממוקדות תימה הצורך בנושא קטן משמעותית (Li and Thompson, 1976: 467-468).

בשפת הסימנים הישראלית משפט יכול להיות חסר נושא אם ניתן להסיק את הנושא מתוך השיח:

טז. e⁴⁸ GET UP, GO TO WINDOW

‘(The boy) gets up and goes to the window.’

(ISL: Rosenstein, 2001: 42)

יז. e SEARCH SOMETHING LOOK

‘(The boy) searched for something...’

(ISL: Rosenstein, 2001: 42)

הקטגוריות הריקות במשפטים [טז] ו[יז] מתייחסות שתיהן לילד, שהוא הנושא של כל השיח. לכן מסוגל הנמען להבין מי האגנט של הפעולות GET UP ו־SEARCH. אם כך, בשפת הסימנים הישראלית יכולים להתקיים משפטים ללא נושא מפורש.

בשפת הסימנים האמריקאית מתאפשרים ארגומנטים ריקים בתנאים מסוימים (Martin, Lillo, 1986). גם בשפת הסימנים של הונג קונג מתאפשרים ארגומנטים ריקים בתנאים דומים (Lam, 2004 in Tang, 2009).

גם במנדרינית מובעים משפטים ללא נושא (Li and Thompson, 1981; 1976), כמו בדוגמה הבאה:

יח. fángzi záo – hǎo LE

house build – finish PFV⁴⁹/CRS

The house, (someone) has finished building it.

(Mandarin: Li and Thompson, 1981: 89)

אין עדות זמינה כרגע לגבי שפת הסימנים של הונג קונג וצ'ינג.

4.2.4. המבנה הסביל הוא שולי או לא קיים כלל

המבנה הסביל מאפשר לצ"ש שאינו האגנט במבחינה סמנטית להופיע בפוזיציות נושא המשפט ובכך להיות מוצג כדבר העיקרי במשפט. השימוש במבנה התימה־רימה מאפשר הזזה של כל רכיב במשפט לפוזיציות התימה ובכך רכיב זה מוצג כדבר העיקרי במשפט. מסיבה זו, ככל הנראה, נוטות שפות ממוקדות תימה נוטות להיות חסרות מבנה סביל (Li and Thompson, 1976: 476).

באופן כללי בשפות סימנים המבנה הסביל נדיר מאוד (Adone, 2012). במחקר המקיף ביותר שבוצע על שפת הסימנים הישראלית – מאיר וסנדלר, 2004 – לא נמצאה עדות לקיומו של מבנה סביל בשפה זו.

⁴⁹perfective aspect

⁴⁸האות e מסמלת את הביטוי empty category – קטגוריה ריקה.

בשפת הסימנים האמריקאית קיימת מערכת דקדוקית בעלת פונקציה הדומה לסביל (Janzen, O'Dea and Shaffer, 1997). למרות זאת, אין לפועל הסביל מבנה מורפולוגי שונה מהפועל הפעיל. כיוון שהמורפולוגיה היא העיקרית לנושא זה, שפת הסימנים האמריקאית תיחשב לנטולת מבנה סביל. אין מידע בנושא לגבי שפת הסימנים של הונג קונג.

במנדרינית קיים מבנה סביל:

יט. צ"ש₁ bèi צ"ש₂ פועל

(Translated from: Li and Thompson, 1981: 492)

האגנט של הפעולה הוא צ"ש₂ ומקבל הפעולה הוא צ"ש₁. לעיתים האגנט (צ"ש₂) מושמט והמשפט מתקיים בלי הכרת האגנט. למרות קיום המבנה הוא נמצא בשימוש רק במשמעויות מסוימות מאוד, ולכן כמעט ולא מופיע. בצוציל קיים מבנה סביל והוא אינו שולי כלל (Aissen, 1987).

4.2.5. אין התאמה בין פועל לנושא

רוזנשטיין (Rosenstein, 2001: 67-69) מצביעה על חוסר ההתאמה (agreement) בין הפועל לנושא בשפות ממוקדות תימה. בשפות בהן יש התאמה בין פועל לנושא, הפועל והנושא חולקים את ההתייחסות המורפולוגית לאחד או יותר מהאפיונים הבאים: מין דקדוקי, מספר וגוף. בשפת הסימנים הישראלית, כפי שהוזכר בפרק השני בהתייחס לשפת הסימנים האמריקאית, קיימות נקודות התייחסות במרחב (אינדקסים) המסמנים משתתפים שונים בשיח. ההתאמה בפועל בשפת הסימנים הישראלית מתקיימת רק בפעלים מסוימים. בפעלים אלו מופיעה מורפמה המכונה PATH שנהא מארגומנט המקור (⁵⁰source argument) לארגומנט היעד (⁵¹goal argument). ההתאמה אמנם בפועל, אך היא מקודדת תפקיד תמאטי ולא תפקיד תחבירי. לכן, לא ניתן לומר שיש התאמה בין פועל לנושא בשפת הסימנים הישראלית (Meir, 1998 in Rosenstein, 2001).

גם בשפת הסימנים האמריקאית ישנה קבוצה של פעלים שיכולים לקבל התאמה מסוימת וקבוצה של פעלים שלא יכולים לקבל התאמה כזו. ההתאמה בפועל אכן קשורה בתפקיד התחבירי ולא רק בתפקיד התמאטי (Kegl, 1977 in Wilbur, 1979). למרות זאת, יש לציין שההתאמה לא מקודדת מין דקדוקי, מספר או גוף, אלא את הנושא עצמו. אין מידע כעת לגבי שפת הסימנים של הונג קונג.

במנדרינית אין התאמה בין הפועל לנושא (Li and Thompson, 1981). בצוציל, קיימת התאמה בין הפועל לנושא (Aissen, 1992).

4.2.6. הפועל מופיע בסוף המשפט

⁵⁰ארגומנט המקור (source argument) הוא הארגומנט ממנו מתחילה הפעולה. בדרך כלל הוא עושה הפעולה.
⁵¹ארגומנט היעד (goal argument) הוא הארגומנט אליו מגיעה הפעולה. בדרך כלל הוא מקבל הפעולה.

לי ותומפסון (Li and Thompson, 1976) טוענים שבשפות ממוקדות תימה, הפועל נוטה להופיע בסוף המשפט כמבנה משפט בסיסי. הסיבה לכך, לטענתם, היא ששפה הופכת לממוקדת תימה בכך שמתרבים בה מבני הנושא הכפול. מבנים אלו מאופיינים במיקום הפועל בסוף המשפט. בשפות סימנים סדר הרכיבים SOV הוא תמיד דקדוקי (Napoli and Sutton-Spence, 2014).

במנדרינית יש תכונות הרומזות הן לסדר מילים של SVO והן לסדר מילים של SOV. אמנם אין נטייה מובהקת להופעת הפועל בסוף המשפט, אך בנתח נכבד מהמשפטים הפועל אכן בסוף (Li and Thompson, 1981: 16-26). בצויל הפועל מופיע בתחילת המשפט אלא אם כן קורית טופיקליזציה ואז התימה מופיע לפניו (Cowan, 1969 in WALS).

4.2.7. יכולות להתקיים עד שתי תימות במשפט

בשפות ממוקדות תימה קיימים מבנים בעלי שתי תימות זו אחר זו ואחריהן משפט שלם – הרימה (Rosenstein, 2001: 61). בשפת הסימנים הישראלית, שתי תימות יכולות להופיע אחת אחרי השנייה וביניהן יש ארבעה סוגי יחסים אפשריים: קשר פרגמטי, קשר טמפורלי/ מרחבי, איחוי וקשר של חלק־שלם. בשלושת הסוגים הראשונים אין מגבלה על סדר התימות, אך בקשר החלק־שלם קיימת מגבלה סמנטית – השלם חייב להופיע קודם (שם: 67-62). גם בשפת הסימנים האמריקאית יכולים להופיע עד שתי תימות במשפט. יש מגבלות ספורות על סוגי התימות שיכולות להופיע יחדיו (Aarons, 1994: 173-181).

לגבי מנדרינית, צויל ושפת הסימנים של הונג קונג אין מחקר בנמצא בנושא.

טבלה 3: השפות הנידונות והמאפיינים המקובלים במחקר לשפות ממוקדות תימה

שפת הסימנים הישראלית	שפת הסימנים האמריקאית	שפת הסימנים של הונג קונג	מנדרינית	צוציל	
+	+	+	+	?	קיים סימון תחבירי ו/או מורפולוגי לתימה
+	+	?	+	?	מגוון רכיבים תחביריים יכולים לשמש כתימה
+	+	+	+	?	משפט יכול להיות חסר נושא
+	+	?	+	-	המבנה הסביל הוא שולי או לא קיים
+	-	?	+	-	אין התאמה בין פועל לנושא
+	+	+	-	-	הפועל מופיע בסוף המשפט
+	+	?	?	?	יכולות להתקיים עד שתי תימות במשפט

4.3. דיון בשפות שלא הוגדרו כממוקדות תימה

בפרק השני והשלישי נידונו חמש שפות ממוקדות תימה. בהמשך פרק זה יוצגו מתאמים בין תכונות שונות של שפות וכן ניסיונות להגיע להבנה עמוקה יותר של שפות ממוקדות תימה. כדי לאפשר התייחסות למדגם גדול יותר, כלומר לשפות רבות יותר, יידונו בסעיף זה שתי שפות נוספות שלא הוגדרו כשפות ממוקדות תימה לפי הקריטריונים אך יאופיינו ככאלה באופן רופף יותר. לאחר מכן, ייעשה שימוש במידע על תכונותיהם כדי להציע השערות להבנה עמוקה יותר של שפות ממוקדות תימה.

4.3.1. לאהו (Lahu)

לאהו (Lahu) היא שפה המדוברת בעיקר בסין על ידי עם הלאהו. שפה זו היא אחת מהשפות הראשונות שאופיינו כשפות ממוקדות תימה על ידי לי ותומפסון (Li and Thompson, 1976). בלאהו יש סימון מורפולוגי אפשרי לתימה אך אין סימון כזה לנושא (Matisoff, 1973: 415-416). מבני תימה-רימה ומבנה הנושא הכפול בפרט שניידון כאן נפוצים בשפה (שם: 190). מפאת קוצר היריעה, לא התאפשר למצוא עדויות מספיקות להגדרתה כשפה ממוקדת תימה לפי הקריטריונים שנקבעו כאן. ניתן לשער שהיא שפה ממוקדת תימה לפי העדויות שהוצגו כאן, ולכן אתייחס אליה בהמשך הדיון בפרק זה.

4.3.2. ג'קלטק (Jakalteck)⁵²

כפי שניידון בפרק השלישי, גם ג'קלטק (Jakalteck) נחקרת על ידי אייסן (Aissen, 1992) לצד צוציל וצוטוגייל. זו שפה ממשפחת שפות המאיה. כאשר נוצר מבני תימה-רימה בג'קלטק, הצ"ש לא עובר לפוזיציות התימה ומשאיר עקבה אלא מועתק ומותיר כינוי גוף (Craig, 1977: 12-13). הנה דוגמה לכך:

כ. naj ___ pel smak naj ix
 cl⁵³ Peter hit cl/he her
 'Peter, he hit her.'

(Jakalteck: Craig, 1977: 12)

במבני התימה-רימה של ג'קלטק מופיעה תימה חיצונית ולא פנימית⁵⁴, כך שלא ניתן להעביר לפוזיציות התימה צ"ש (Aissen, 1992). לכן, אפשר לשער שמבני התימה-רימה בה לא נבעו ממבנה אחר. בדומה ללאהו, ניתן לשער שג'קלטק היא ממוקדת תימה ולכן אתייחס אליה בהמשך הדיון בפרק זה.

4.4. סימון זמן דקדוקי, אספקט ויחסות בשפות ממוקדות תימה

בנוסף לתכונות הקיימות בספרות, במחקר הנוכחי נמצאה תכונה נוספת המשותפת לשפות אלו – היעדר ציון זמן דקדוקי והיעדר סימון יחסות. לכן, בסעיף זה יוצגו השפות ממוקדות התימה שניידונו בעבודה זו לאור סימון או חוסר הסימון של זמן דקדוקי, אספקט ויחסות בהן. בסעיפים הבאים אנסה לחבר בין התכונות שיוצגו כאן לתכונה הבסיסיות של מבנה התימה-רימה בשפות אלו.

4.4.1. סימון הזמן הדקדוקי

בשפות רבות ישנה נטייה מורפולוגית על הפועל שמקודדת את היחס הזמני בין הפעולה המקודדת בפועל לבין זמן אמירת המשפט. סימון זה מכונה 'זמן דקדוקי' (tense). בעברית, למשל, בסיס הפועל השונים מקודדים זמן דקדוקי: "אני הלכתי", "אני הולכת", "אני אלך". שפות אחרות נוקטות באסטרטגיות שונות

⁵²בעבר נעשה שימוש בצורה Jacalteck. כיום, התקבע השימוש בצורה Jakalteck ולכן כך שם השפה יופיע כאן.

⁵³Classifier

⁵⁴להבחנה בין תימה חיצונית לפנימית, ראה 3.3.2.

לסימון הזמן הדקדוקי – הצמדת מורפמה בסוף או בתחילת הפועל, הוספת מילית ועוד. לצדן, קיימות שפות בהן אין כלל סימון לזמן דקדוקי והוא מוסק מההקשר או מתיאורי זמן במשפט. סעיף זה יעסוק במקומו של הזמן הדקדוקי בשפות שנידונו עד כה.

בשפות סימנים בדרך כלל אין הטיות לזמנים דקדוקיים מלבד פעלים חריגים בדיאלקטים של שפות מסוימות (Pfau, Steinbach and Woll, 2012). בשפת הסימנים הישראלית, הפועל לא נוטה לפי זמנים ונעשה שימוש בתיאורי זמן לציון יחסי זמן. אין צורך בתיאור זמן בכל משפט; אם סומן תיאור זמן בתחילת השיח, הוא יהווה מסגרת הזמן עד שיופיע תיאור זמן חדש (מאיר וסנדלר, 2004: 108–123). בשפת הסימנים האמריקאית, אין נטיות מורפולוגיות לזמנים דקדוקיים ותיאורי זמן משמשים לכך (Friedman, 1975). גם בשפת הסימנים של הונג קונג אין סימון לזמן דקדוקי (Tang, 2009).

בארבע השפות הדבורות שנבדקו כאן – מנדרינית, לאהו, צוציל וגיקלטק – אין נטייה של זמן דקדוקי (Li and Thompson, 1981: 13 למנדרינית; Vinogradov, 2014 לצוציל; Matisoff, 1973; ללאהו; Craig, 1977 לגיקלטק).

מסקנת הסעיף הזה היא שבכל השפות ממוקדות התימה⁵⁵ שהוצגו כאן אין סימון לזמן דקדוקי על הפועל. בסעיפים הבאים יוצגו מאפיינים נוספים לשפות אלו וכן הסבר אפשרי למאפיינים אלו.

4.4.2. האספקט

4.4.2.1. הבחנה בין זמן דקדוקי לאספקט

זמן דקדוקי (tense) משרטט את הקשר בין זמן ההתרחשות של הפעולה המדוברת לזמן הדיבור. לעומתו, אספקט (aspect) מביע את המבנה הטמפורלי הפנימי של סיטואציה⁵⁶. החלוקה המרכזית של אספקטים דקדוקיים היא לאספקט הפרפקטיבי (perfective aspect) ולאספקט האימפרפקטיבי (imperfective aspect). בשימוש באספקט הפרפקטיבי, הדובר רואה את הסיטואציה כמכלול, ללא הבחנה בין השלבים השונים שהובילו אליה. בשימוש באספקט האימפרפקטיבי, הדובר מדגיש את המבנה הפנימי של הסיטואציה, כלומר מתייחס אליה כאל אירוע בהתרחשותו (Comrie, 1976).

כדי להדגים את מושג האספקט, נשתמש במשפט באנגלית:

כא. Danny was reading when I came in.

שני הפעלים מובעים בזמן עבר אך קיים הבדל משמעותי ביניהם; הפועל השני מוצג כפעולה שלמה ויחידה – האספקט הפרפקטיבי. הפועל הראשון לא מציג את קריאתו של דני כמכלול אלא מתמקד בהרכב

⁵⁵שפת הסימנים של הונג קונג, לאהו וגיקלטק לא הוגדרו כשפות ממוקדות תימה לפי הקריטריונים של עבודה זו כיוון שהמחקר על שפות אלו לא מאפשר להגיע למאפיינים אלו. אולם הוצגה כאן החשיבות של מבנה התימה-תימה בהן, ולכן אתיחס אליהן בפרק זה.

⁵⁶מלבד האספקט הדקדוקי (grammatical aspect, נקרא גם view-point aspect) קיים גם האספקט הלקסיקלי (lexical aspect), נקרא גם aktionsart או situation aspect) שמשמעותו אינהרנטית לפועל עצמו. כיוון שהאספקט הלקסיקלי קיים בכל שפות העולם, בפרק זה יוצג בפירוט רק האספקט הדקדוקי.

שלה, כפעולה בהתרחשותה. הצגת הפועל הראשון לא מתייחסת לתחילת הפעולה או לסופה כלל. בפועל זה בא לידי ביטוי באספקט האימפרפקטיבי.

4.4.2.2. סימון האספקט

כעת ייסקר מקומו של האספקט וסימונו בשפות שנידונו עד כה. מוקד הסקירה הוא קיום סימון מורפולוגי לאספקט בכלל ולא המשמעויות המורכבות של כל אספקט בכל אחת מהשפות. בשפת הסימנים הישראלית, קיימים סימונים מורפולוגיים לאספקט האיטרטיבי (iterative aspect), האספקט הדורטיבי (durative aspect) והאספקט הפרפקטי (perfect aspect), השונה מהאספקט הפרפקטיבי. האספקט האיטרטיבי מביע פעולה חוזרת ונשנית. האספקט הדורטיבי מביע פעולה ממושכת. האספקט הפרפקטי מתייחס לאירוע בעבר בהתחשב ברלוונטיות שלו להווה (מאיר וסנדלר, 2004). בשפת הסימנים האמריקאית, קיימת מערכת רחבה יותר לסימון אספקטים שונים: האספקט האיטרטיבי, האספקט הדורטיבי, האספקט המציג פעולה שהתמשכה יותר מאורכה הרגיל, האספקט ההביטואלי (habitual aspect) והאספקט המציג פעולה שנעשית בחופזה. האספקט ההביטואלי מציג פעולה שנעשית באופן קבוע (Valli, 2000). בשפת הסימנים של הונג קונג נמצא הסימן FINISH המביע את האספקט הפרפקטיבי. במנדרינית, מופיעים האספקט הפרפקטיבי, האספקט הדורטיבי, האספקט החוויתי (experiential aspect) והאספקט התוחם (delimitative aspect). משמעות האספקט החוויתי היא שהאירוע המדובר נחוה לפחות פעם אחת בהתייחס לזמן מסוים. משמעות האספקט התוחם היא ביצוע פעולה באופן מועט או לאורך זמן קצר (Li and Thompson, 1981). בצויל, יש סימונים מורפולוגיים לאספקט האינקומפליטיבי (incompletive aspect), לאספקט הקומפליטיבי (completive aspect) ולאספקט הפרפקטי. האספקט הקומפליטיבי דומה במשמעותו לאספקט האימפרפקטיבי והאספקט האינקומפליטיבי דומה במשמעותו לאספקט הפרפקטיבי (Aissen, 1987). בלאהו קיימת מערכת מורכבת של סימון אספקטים (Matisoff, 1973). בגילטק, קיים סימון לאספקט הקומפליטיבי, האספקט האינקומפליטיבי, האספקט הפרוגרסיבי (progressive aspect) והאספקט ההמשכי (sequential aspect). משמעות האספקט הפרוגרסיבי דומה למשמעות האספקט הדורטיבי. הסימון המורפולוגי של האספקט ההמשכי נמצא על הפועל הראשון כרונולוגית בשרשרת פעלים וכך מסדר את השרשרת הזו.

מתוך הסעיף הזה ניתן להסיק שבכל השפות ממוקדות התימה שנבחנו בעבודה זו קיים קידוד דקדוקי באמצעות צורני נטייה לקטגורית האספקט.

4.4.3. סימון יחסות

סימון יחסות (case marking) הוא סימון דקדוקי של מילים או של צירופים לפי תפקידם התחבירי. הסימון יכול להיות על גרעין הפסוקית (head marking) או על הארגומנט (dependent marking). יש שפות בהן אין סימון יחסות כלל ושפות בהן יש את שני סוגי הסימונים. מבחינה מעשית, סימון הגרעין הוא סימון על הפועל עצמו (שהוא גרעין הצירוף הפועלי) וסימון ארגומנטים הוא סימון של הצירוף השמני, כלומר הצטרפות של צורן נטייה לגרעין הצירוף השמני, המקודד את תפקידו התחבירי של הצירוף. כעת ייסקר קיום סימון היחסות וסוג הסימון בשפות שהובאו בעבודה.

בשפת הסימנים הישראלית אין סימון יחסות על שם העצם (מאיר וסנדלר, 2004). בשפת הסימנים האמריקאית, קיימת התאמה בפועל במובן שתואר בסעיף 4.2.5 והיא יכולה להתפרש כסימון יחסות הנושא (Kegl, 1977 in Wilbur, 1979). הסימון הוא על הפועל, כלומר סימון גרעין. גם בשפת הסימנים האמריקאית אין סימון יחסות על הצירוף השמני. אין בנמצא מידע לגבי קיום סימון יחסות בשפת הסימנים של הונג קונג. במנדרינית, אין סימון יחסות כלל (Li and Thompson, 1981: 11). בצ'ייל, קיים סימון ליחסות הנושא, המושא הישיר והמושא העקיף. הסימון הוא על הפועל, כלומר סימון גרעין (Aissen, 1992). בלאהו, אין סימון יחסות (Matisoff, 1973). גם בג'קלטק אין סימון יחסות (Craig, 1976).

טבלה 4: סימון יחסות, זמן דקדוקי ואספקט בשפות הנידונות

סימון יחסות	סימון זמן דקדוקי	סימון אספקט	
-	-	+	שפת הסימנים הישראלית
סימון גרעין	-	+	שפת הסימנים האמריקאית
?	-	+	שפת הסימנים של הונג קונג
-	-	+	מנדרינית
-	-	+	צ'ייל
-	-	+	לאהו
-	-	+	ג'קלטק

4.4.4. מהו הקשר בין סימון זמן דקדוקי, אספקט ויחסות לממוקדות תימה?

שפות ממוקדות תימה הוגדרו לפי מאפיין מתחום התחביר: מבנה התימה-רימה בסיסי בשפות אלו. הן חולקות מאפיינים נוספים מלבד המאפיין שהגדיר אותן והחשובים מביניהם מופיעים בסעיף 4.2. סקירה מהירה של מאפיינים אלו תוביל למסקנה ברורה – המאפיינים קשורים ישירות במושג התימה או בתורת התחביר. הקשר של שלושת המאפיינים שהתגלו כאן, קיום נטיות אספקטואליות, היעדר סימון זמן דקדוקי והיעדר סימון יחסות על הצירופים השמניים במשפט, למאפיין המגדיר של שפות ממוקדות תימה אינו מובן. בהמשך פרק זה יופיע ניסיון למצוא את הקשר בין המאפיינים האלו למבנה התימה-רימה שמאפיין את השפות הנחקרות.

4.5. הקשר בין פרדיקציה לשפות ממוקדות תימה

4.5.1. מהי פרדיקציה?

בדומה למושגים אחרים בתחביר, כדוגמת הנושא, לא פשוט להגדיר את מושג הפרדיקציה (השָׁאָה, predication). אפשר לתאר את הפרדיקציה באופן מופשט – כיכולת לומר משהו על משהו. לצד התיאור המופשט, רבים יגדירו את הפרדיקציה באופן הבא (רודריג'ורצולד וסוקולוף, 1992): **יצירת מבנה דקדוקי**

הכולל צירוף שמני נושאי וצירוף (פועלי) נושאי. שתי ההגדרות הללו יחד מאפשרות הבנה כללית של המושג. יש מבעים בשפה שהיחס הפרדיקטיבי לא מובע בהם, ויש שפות שבחלק גדול מהמשפטים שלהן היחס הזה לא מקודד (Gil, 2012), למשל:

כב. טרור אפילו באוסטרליה

כג. Gol cantik

goal beautiful

(i) 'That goal was beautiful.'

(ii) 'That was a beautiful goal.'

(Riau Indonesian: Gil, 2014: 57)

ביטוי [כב] הוא כותרת חדשותית בעברית ומשפט [כג] הוא משפט בשפה Riau Indonesian. קשה לנתח תחבירית את הכותרת שב-[כב] באמצעות מונחים כמו נושא ונושא, למרות זאת הוא מביע משמעות של התרחשות. אך הקשר בין המילים המרכזיות בו – 'טרור' ו'אוסטרליה' הוא אסוציאטיבי, ולא מקודד דקדוקית. בדומה לכך, משפט [כג] כולל שתי מילים, ואין בשפה כלים תחביריים או מורפולוגיים שיאפשרו את ניתוח היחסים התחביריים ביניהן. כמו במבע ב-[כב] הקשר ביניהן הוא אסוציאטיבי (שם).

בלשנים רבים רואים את הפרדיקציה כמהות פרימיטיבית שלא ניתן לנתח ולפרק. יש שיאמרו ששפה אנושית לא יכולה להתקיים ללא פרדיקציה. לעומתם, בתחילת המאה הנוכחית החל גיל לפתח תיאוריה שלפיה הפרדיקציה איננה יחס בסיסי, אלא היא בנויה על שתי תכונות לשוניות המכונות 'הקצאת תפקיד תמאטי' (thematic role assignment) ו'גרעיניות' (headedness)⁵⁷. בנוסף, גיל טוען שלא כל השפות מקודדות את יחס הפרדיקציה בצורה דקדוקית באותה העוצמה.

תפקיד תמאטי הוא התפקיד שצ"ש מחזיק בהתייחס לפעולה או למצב שהפועל מתאר.

כד. דינה דחפה את דני.

במשפט [כד] מתואר אירוע של דחיפה. דינה עושה את פעולה הדחיפה ולכן היא עושה הפעולה – האגנט (agent). בשפה טבעית, המשמעות של כל פועל כוללת את התפקידים התמאטיים של הארגומנטים (המשתתפים) המחויבים להופיע במשפט. הפועל במשפט [כד], 'דחף', מחייב הופעה של צ"ש עושה פעולה ושל צ"ש מקבל פעולה (patient). מתוקף הגדרה זו, בכל שפה יש תפקידים תמאטיים; אך לא בכל שפה מתקיימת הקצאת תפקיד תמאטי. הקצאת תפקיד תמאטי כוללת מנגנונים דקדוקיים לסימון הקשר הסמנטי בין הפועל לארגומנטים שלו. בין המנגנונים האלו ניתן למצוא סימון יחסות, התאם וסדר מילים. קיום מנגנוני הקצאת תפקיד תמאטי בשפה מאפשרים לרצף של צ"ש ופועל לשקף בצורה ברורה יותר את היחסים ביניהם; הפועל מוגדר כמקצה לצ"ש תפקיד תמאטי והצ"ש מקבל תפקיד תמאטי (Gil, 2012).

⁵⁷הקצאת תפקיד תמאטי היא המושג הרלוונטי לניתוח המוצע כאן. העיסוק בגרעיניות יהיה מצומצם ביותר. לקריאה נוספת ראה Gil, 2012.

4.5.2. מתאמים בין קידוד הקצאת תפקיד תמאטי לתכונות לשוניות אחרות

גיל (Gil, 2012) טוען שניתן למצוא מתאם (קורלציה; correlation) בין סוגי משפטים או שפות בהם הקצאת התפקיד התמאטי מקודדת באופן דקדוקי לבין סוגי משפטים או שפות בהם הזמן הדקדוקי והיחסות מובעים כקטגוריית נטייה מורפולוגית. לטענתו, מתאם זה נובע מהקשר הלוגי בין קידוד הקצאת תפקיד תמאטי לסימון יחסות – היחסות השונות משקפות את התפקיד התמאטי של האיברים וסימונם מצביע על גרמטיקליזציה של הקצאת התפקיד התמאטי.

גיל (שם) מנסה לאושש את המתאם לעיל באמצעות מציאת קורלציות סטטיסטיות בין משתנים אלו. הוא משתמש באטלס העולמי למבני שפות – WAL (World Atlas of Language Structures) על מנת לבחון את ההשערה שלו. הוא מתייחס לשלוש תכונות: סימון יחסות, סוג סימון היחסות וסימון זמן דקדוקי. מתוך המאגר הנבחן, ב־596 שפות יש סימון יחסות וב־338 שפות אין סימון יחסות. התכונה השנייה קשורה במיקום של סימון היחסות בתוך הפסוקית – האם היחסות מסומנות על הפועל או על שמות העצם. לשיטתו, סימון על שמות העצם הוא סימון דקדוקי יותר של הקצאת תפקיד תמאטי. גיל (שם) יוצר גם כאן חלוקה בינארית: שפות בהן אין סימון יחסות ושפות בעלות סימון גרעין מהוות קטגוריה אחת – ושפות בהן יש סימון ארגומנטים מהוות קטגוריה נפרדת יחד עם שפות בהן שני הסימונים קיימים – שפות בעלות סימון ארגומנטים. בסוג הראשון יש 133 שפות ובסוג השני יש 156 שפות. התכונה השלישית שהוא מתייחס אליה היא סימון זמן דקדוקי. כיוון שלעיתים קשה להפריד ביניהם, הוא מכליל גם אספקט ומודוס יחד עם הזמן הדקדוקי. תכונה זו מתחלקת לשפות בהן סימון זה הוא הכרחי לשפות בהן הוא אינו הכרחי. בסוג הראשון יש 377 שפות ובסוג השני יש 491.

טבלה 5: סימון יחסות וסימון זמן דקדוקי, אספקט ומודוס⁵⁸

סימון זמן דקדוקי, אספקט ומודוס			סימון יחסות
סה"כ	לא חובה	חובה	
228	45	183	קיים
172	88	84	חסר
400	133	267	סה"כ

⁵⁸הטבלה מעובדת מתוך Gil, 2012. כל יחידות המידה הן מספרי שפות.

טבלה 6: סימון ארגומנטים וסימון זמן דקדוקי, אספקט ומודוס⁵⁹

סימון זמן דקדוקי, אספקט ומודוס			סימון ארגומנטים
סה"כ	לא חובה	חובה	
104	21	83	קיים
85	37	48	חסר
189	58	131	סה"כ

לפי מבחנים סטטיסטיים, התוצאות שמוצגות בטבלה מעידות על מתאם בין התכונות האלו בלמעלה מ-99.9% (שם). הדבר מעיד על קשר מובהק בין סימון יחסות וסימון ארגומנטים – המשקפים קידוד דקדוקי של הקצת תפקיד תמאטי – לבין סימון זמן דקדוקי, אספקט ומודוס.

4.5.3. השלכת המתאמים על שפות צעירות ועל שפות סימנים

גיל (Gil, 2014) בוחן את המתאמים שתוארו בסעיף הקודם על שפות צעירות ועל שפות סימנים. מתוך מאגר של 32 שפות סימנים, נמצא שבכולן אין סימון יחסות לארגומטים המרכזיים וסימון של זמן דקדוקי, אספקט ומודוס הוא אופציונלי. מתוך 76 שפות צעירות (שפות קריאול⁶⁰), ב-68 אין סימון יחסות לארגומטים המרכזיים וסימון של זמן דקדוקי, אספקט ומודוס הוא אופציונלי. ב-6 מתוכן קיים סימון של זמן דקדוקי, אספקט או מודוס כחובה וב-2 מתוכן קיים סימון יחסות לארגומטים המרכזיים כחובה. כתוצאה מכך, גיל (שם) טוען שבשפות צעירות הפרדיקציה עוד לא עברה גרמטיקליזציה והדבר בא לידי ביטוי בכך שסימון זמן דקדוקי, אספקט, מודוס ויחסות עוד לא התפתח. הוא מכנה את החוסר בגרמטיקליזציה של הפרדיקציה 'פשטות מבנית'. הוא מדגיש שהקשר הלוגי הוא 'אם שפה היא צעירה, אז היא פשוטה מבנית' ולא 'שפה היא צעירה אם ורק אם היא פשוטה מבנית'. לכן, יתאפשר בהמשך פרק זה לטעון שגם בשפות שאינן צעירות אין בהכרח גרמטיקליזציה של הפרדיקציה או שהגרמטיקליזציה חלשה.

4.5.4. השלכת המתאמים על שפות ממוקדות תימה

מהסעיפים הקודמים משתקף שבשפות ממוקדות התימה שהוצגו כאן אין סימון לזמן דקדוקי ואין סימון יחסות על הארגומנטים. בהתחשב במתאמים שנדונו כאן, מסתמן שבשפות אלו הקצאת התפקיד התמאטי לא מקודדת דקדוקית, ומכאן שהיחס הפרדיקטיבי מקודד דקדוקית בצורה חלשה בלבד. מדגם השפות כאן מצומצם – שבע שפות ממוקדות תימה בלבד. בשלב זה, ניתן רק להציע הכללות לשפות ממוקדות תימה ואלו יוכלו לשמש בסיס למחקר עתידי.

⁵⁹ הטבלה מעובדת מתוך Gil, 2012. כל יחידות המידה הן מספרי שפות.

⁶⁰ שפה קריאולית היא שפה טבעית שנוצרה בתוך אוכלוסייה הדוברת שפה חדשה הנוצרה מעירוב כמה שפות אחרות לצורך תקשורת בין דוברי השפות הללו.

4.5.5. קיום סימון האספקט וקידוד דקדוקי חלש של הקצאת תפקיד תמאטי

במחקרו, גיל (Gil, 2012) מתייחס לאספקט ולמודוס יחד עם זמן דקדוקי כיוון שלעיתים קרובים קטגוריות אלו מובעות יחד מבחינה מורפולוגית ותחבירית. בכל השפות שהובאו כאן קיימת מערכת לסימון אספקט. לכאורה, הדבר מתפרש כסתירה; על אף שכל התכונות האחרות המקושרות לקידוד דקדוקי חלש של הקצאת תפקיד תמאטי מופיעות בשפות אלו, קיים סימון לאספקט. כדי ליישב את הניגוד הזה, יובא מידע נוסף על קטגוריית האספקט, קטגוריית הזמן הדקדוקי וההבדלים ביניהם.

קטגוריית האספקט מתייחסת למבנה הטמפורלי הפנימי של האירוע. לסימון של זמן דקדוקי יש שתי פונקציות: פונקציה סמנטית שמקודדת משמעות טמפורלית, ופונקציה תחבירית שמהווה חלק ממערכת התחביר של השפה בה הסימון קיים. ישנן עדויות כי קטגוריית האספקט קודמת לקטגוריית הזמן הדקדוקי הן בתהליך רכישת השפה והן בתהליך התפתחות שפות (Osawa, 1999). בשלבים מוקדמים של רכישת שפה, ילדים לא רוכשים את קטגוריית הזמן הדקדוקי. לעומת זאת, הם רוכשים בגיל צעיר מאוד את קטגוריית האספקט. בנוסף, קיימות עדויות לכך שבשלבים מוקדמים יותר של השפות ההודו-אירופאיות לא היה סימון לזמן דקדוקי ובמקומו נעשה שימוש בתיאורי זמן, אך התקיים סימון לאספקט.

באמצעות הבנת התהליך שתואר, ניתן ליישב את הסתירה המדומה: בשפות ממוקדות התימה שהופיעו כאן התפתחה מערכת לסימון אספקט אך עוד לא התפתחה מערכת לסימון זמן דקדוקי. ייתכן שמערכת כזו תפתח בעתיד, אך אין הכרח שזה יקרה; שפות יכולות להתקיים גם ללא סימון זמן דקדוקי באמצעות תיאורי זמן שמספקים את הצורך בקידוד משמעות טמפורלית. הדבר לא עומד בסתירה עם קידוד חלש של הקצאת תפקיד תמאטי כיוון שהקטגוריה האספקטואלית קשורה יותר לפועל עצמו ופחות ליחס שבין הפועל לארגומנטים שלו, ולכן היא קשורה פחות לקידוד הקצאת תפקיד תמאטי.

4.6. חזרה אל המאפיינים המקוריים של שפות ממוקדות תימה

מטרתו של מחקר זה הייתה לבחון את אפיוניהן של שפות ממוקדות תימה, הן שפות סימנים והן שפות מדוברות, ולנסות למצוא מכנים משותפים לשפות אלו. בפרק זה הובאו המאפיינים המשותפים שצוינו בספרות, וכן הועלתה הצעה חדשה: שפות ממוקדות תימה מאופיינות בכך שהקשר הפרדיקטיבי מקודד בהן בצורה חלשה בלבד. דבר זה בא לידי ביטוי בהיעדר סימון מורפולוגי של זמן דקדוקי ויחסות.

באמצעות ההצעה שהועלתה כאן, אפשר לחזור ולהסביר את המאפיינים שהופיעו בתחילת הפרק. ראשית, קיום משפטים חסרי נושא נומק עד כה בכך שבשפות ממוקדות תימה, התימה היא המושג המרכזי ולא הנושא. לכן, לא חייב להיות נושא בכל משפט (Li and Thompson, 1976). אין ספק שקיים בסיס יציב לטענה זו, אך ניתן לצרף אליה טענה נוספת: כיוון שקיים קשר בין תפקיד תמאטי לנושא, ובהסתמך על הטענה שהועלתה כאן לפיה הקצאת התפקיד התמאטי מקודדת באופן חלש יותר בשפות ממוקדות תימה, משפטים ללא נושא יכולים להתקיים כיוון שהיחס הפרדיקטיבי בשפות אלו לא מבוסס על הקצאת תפקיד תמאטי.

שנית, ההתאמה בפועל בהחלט קשורה לסימון היחסות. באף אחד מהשפות שנידונו כאן לא נמצא סימון ארגומנטים ע"י נטיית יחסות בצירוף השמני. אמנם בחלק מהשפות יש סימון יחסות, אך זהו סימון גרעין, כלומר נטיית גוף-מין-מספר בפועל; סימון הארגומנטים הוא הקשור בהקצאת תפקיד תמאטי. אם כך, יש לחדד את המאפיין שתואר בעבר בספרות המחקרית: בשפות ממוקדות תימה אין סימון של

הארגומנטים אך יכול להופיע סימון בפועל עצמו. חידוד המאפיין הזה מתיישב עם העדויות להתאמה בפועל בשפת הסימנים האמריקאית ובצויל.

שלישית, מאיסוף הנתונים התגלה שהפועל בצויל ממוקם בתחילת המשפט, בניגוד למאפיין המקובל של שפות ממוקדות תימה – מיקום הפועל בסוף המשפט. ההסבר שניתן לכך במחקר הוצג בסעיף 4.2.6. אי ההתאמה של צויל למאפיין זה מעלה אפשרות נוספת: ייתכן שהתהליך בו שפה הופכת לממוקדת תימה לא חייב לכלול ריבוי של מבני נושא כפול. כיוון שהוצע לעיל מאפיין מרכזי אחר הקשור למבנה התימה-רימה, יש לשקול את האפשרות שלא מבני הנושא הכפול הם אלו המניעים את תהליך זה אלא ההעדפה של היחס הפרגמטי על היחס התחבירי.

4.7. האם כל שפות הסימנים הן שפות ממוקדות תימה?

ארגון המידע במשפט בצורת תימה-רימה נידון רבות בהקשר של שפות סימנים (Wilbur, 2012). ניתנו הסברים שונים לנטייה של שפות אלו למבנה תימה-רימה; נטען שצעירותן היחסית לא אפשרה להן לפתח מערכת תחבירית מורכבת וקפדנית וכן שהשימוש בתקשורת ישירה (פנים מול פנים) גרמה לכך (Rosenstein, 2001). עם זאת, עוד לא נערך מחקר מעמיק המקשר בין שפות סימנים למבנה זה. כאמור, גיל מציג עדויות רבות למתאם בין שפות סימנים לקידוד חלש של היחס הפרדיקטיבי (Gil, 2014). הקשר שהוצע כאן, בין שפות ממוקדות תימה לקידוד דקדוקי חלש של היחס פרדיקטיבי, מחזק את הטענה ששפות סימנים נוטות להיות ממוקדות תימה.

4.8. סיכום

פרק זה נגע בכמה מאפיינים של שפות ממוקדות תימה. ראשית, הוצגו המאפיינים שנידונו במחקר לשפות ממוקדות תימה ביחס לשפות שנידונו כאן. לאחר מכן הוצגה הטענה המרכזית בעבודה זו: בשפות ממוקדות תימה הקצאת התפקיד התמאטי מקודדת דקדוקית באופן חלש ובשל כך היחס הפרדיקטיבי עצמו מקודד באופן חלש. המאפיינים הרלוונטיים להצעה זו נידונו בשנית ופותחו בכיוון זה. לבסוף נידון הקשר בין שפות סימנים לשפות ממוקדות תימה בראי המאפיין החדש שהוצג כאן.

סיכום ומסקנות

בעבודה זו ניסיתי להעמיק את ההבנה של מבנה התימה־רימה ושל שפות ממוקדות תימה באמצעות חקר המאפיינים של שפות כאלו. תובאנה כאן המסקנות העולות מתוך כל פרק בעבודה והמסקנות של העבודה בכללותה. הפרק הראשון סקר את ההבדלים המרכזיים בין שפות ממוקדות תימה לשפות ממוקדות נושא. הייחוד של שפות ממוקדות תימה נחשף בפני הקורא והקוראת בראשונה. הקריטריונים להגדרת שפה כממוקדת תימה הוצגו ונומקו.

מתוך הפרק השני עולה ששפת הסימנים הישראלית היא שפה ממוקדת תימה כפי שכבר הוכח אצל רוזנשטיין (Rosenstein, 2001). שפת הסימנים האמריקאית היא שפה ממוקדת תימה גם כן, כפי שעולה מאינטגרציה של עדויות מחקריות על השפה הזו. פרק זה מעלה גם את הנטייה של שפת הסימנים של הונג קונג למבני תימה־רימה. פרק זה מעלה שאלה על הנטייה של שפות סימנים למבנה התימה־רימה – שאלה שחוזרת לדיון בפרק הרביעי. הפרק השלישי מתמקד בהגדרת שפות מדוברות כשפות ממוקדות תימה. כך, מוגדרות מנדרינית וצ'ינל כשפות ממוקדות תימה. המאפיינים שלהן בהקשר זה נבחנו.

מרכזה של עבודה זו הוא הפרק הרביעי ובשל כך, המסקנות העיקריות ממנה נכללות בו. המסקנה המרכזית העולה מכאן אינה מבוססת מספיק עקב מספר השפות המצומצם שנידון בעבודה, ולכן זוהי הצעה בלבד: **בשפות ממוקדות תימה הקצאת תפקיד תמאטי מקודדת דקדוקית באופן חלש בלבד, ולכן היחס הפרדיקטיבי לא מבוסס על הקצאת התפקיד התמאטי ומהווה יחס פרגמטי, ולא יחס תחבירי.** בנוסף למסקנה העיקרית עבודה זו מעלה מסקנות משניות נוספות. הפרק הרביעי דן גם במאפיינים של שפות ממוקדות תימה שנידונו בעבר בהקשר לשפות שנסקרו בעבודה זו. המסקנה המרכזית שופכת אור על כמה ממאפיינים אלו. משפטים חסרי נושא נומקו עד כה במרכזיות של התימה בשפות ממוקדות תימה לצד החשיבות הקטנה יותר של הנושא. בשל הקשר שקיים בין תפקיד תמאטי לנושא, ובראי התיאוריה שהוצגה כאן, ניתן לומר **שמשפטים ללא נושא יכולים להתקיים בשפות ממוקדות תימה כיוון שהיחס הפרדיקטיבי בשפות אלו לא מבוסס על הקצאת תפקיד תמאטי.** מאפיין נוסף שקשור בקידוד היחס הפרדיקטיבי הוא חוסר ההתאמה בפועל. מסקנת הדיון בקשר לנושא זה בפרק הרביעי מחדדת את המאפיין הזה; בשפת הסימנים האמריקאית ובצ'ינל נמצאה התאמה בפועל ברמה מסוימת, אך היא מופיעה על הפועל עצמו. לפיכך ניתן לנסח מאפיין מדויק יותר באופן הבא: **בשפות ממוקדות תימה אין סימון לארגומנטים של הפועל, אך יכול להופיע סימון בפועל עצמו.** בעקבות נטייתה של צ'ינל למיקום הפועל בתחילת המשפט ולא בסופו, בניגוד למאפיין שתואר לשפות ממוקדות תימה, יש לשקול את האפשרות **שהתהליך שבו שפה הופכת לממוקדת תימה אינו חייב לכלול ריבוי של מבנה הנושא הכפול.** דבר נוסף הנידון בפרק הרביעי הוא ההשערה **שכל שפות הסימנים הן ממוקדות תימה.** השערה זו מחוזקת כאן בעקבות הקשר בין היחס הפרדיקטיבי המקודד באופן חלש הן לשפות סימנים והן לשפות ממוקדות תימה.

עבודה זו מזמנת מחקר עתידי של מבנה התימה־רימה והתבטאותו בשפות ממוקדות תימה שונות. מדגם השפות שהובא כאן מצומצם מדי על מנת להוכיח את הקשר בין שפות ממוקדות תימה לקידוד חלש של היחס הפרדיקטיבי. באמצעות בחינה של שפות נוספות תוכל השערה זו לקבל ביסוס מוצק יותר, וההבנה של מבנה התימה־רימה תעמיק.

ביבליוגרפיה

- אורנן, עי. 1979: **המשפט הפשוט**. ירושלים: הוצאת "אקדמון".
- מאיר, עי וסנדלר וי. 2004: **שפה במרחב**. חיפה: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה.
- ניר, ר'. 1989א: **סמאנטיקה עברית – משמעות ותקשורת, יחידות 7-10**. בית ההוצאה לאור של האוניברסיטה הפתוחה.
- ניר, ר'. 1989ב: **מבוא לבלשנות, יחידות 8-9**. בית ההוצאה לאור של האוניברסיטה הפתוחה.
- רודריג'שורצולד, אי וסוקולוף, מ'. תשנ"ב: **מילון למונחי בלשנות ודקדוק**. אבן יהודה: רכס.
- Adone, D. 2012: "Language Emergence and Creolisation". In R. Pfau, M. Steinbach & B. Woll (Eds.), *Sign Language – An International Handbook* (pp. 862-889). Berlin: De Gruyter Mouton.
- Aissen, J. 1987: *Tzotzil Clause Structure*. Dordrecht: Springer Netherlands.
- Aissen, J. 1992: "Topic and Focus in Mayan". In *Language* Vol. 68, No. 1: 43-80.
- Baker-Shenk, C. and Cokely, D. 1991: *American Sign Language: a Student Text Book*. Washington, D.C: Gallaudet University Press.
- Chafe, W. 1976: "Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects and topics". In C. Li (Ed.), *Subject and topic* (pp. 27-55). New York: Academic Press.
- Chen, P. 1996: "Pragmatic interpretations of structural topics and relativization in Chinese". In *Journal of Pragmatics*, Vol. 26, No. 3: 389-406.
- Comrie, B. 1976: *Aspect: an introduction to the study of verbal aspect and related problems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cowan, M. 1969: *Tzotzil Grammar*. Norman, Oklahoma: Summer Institute of Linguistics.
- Deuchar, M. 1983: "Is BSL an SVO language?". In J.G. Kyle, & B. Woll (Eds.), *Language in sign: an international perspective on sign language* (pp. 69-76). London: Croom Helm.
- Fillmore, C. J. 1968: "The case for case". In E. Bach & R. T. Harns (Eds.), *Universals in Linguistic Theory* (pp. 1-25). New York: Holt Reinhart & Winston.
- Friedman, L. 1975.: "Space, Time and Person Reference in American Sign Language". In *Language*, Vol. 51, No. 4: 940-961.

- Friedman, L. 1976: "The manifestation of subject, object and topic in American Sign Language." In C.N. Li (Ed.), *Subject and topic* (pp. 125-148). New York: Academic Press.
- Gil, D. 2012: "Where Does Predication Comes From?". In *The Canadian Journal of Linguistics*, Vol. 57, No. 2: 303-333.
- Gil, D. 2014: "Sign Languages Creoles and the Development of Predication. In F. Newmeyer & L. Preston (Eds.), *Measuring Grammatical Complexity* (pp. 37-64). Oxford: Oxford University Press.
- Givón, T. 1990: *Syntax: a functional typological introduction*. Volume II. Amsterdam: John Benjamins.
- Gundel, J. K. 1988: "Universals of topic-comment structure". In M. Hammond, E. Moravcsik, & J. Wirth (Eds.), *Studies in Syntactic Typology* (pp. 209-239). Amsterdam: John Benjamins.
- Janzen, T. 1997: "Pragmatic and Syntactic features of Topics in ASL". In *Meta: Translators' Journal*, Vol. 42, No. 3: 502-516.
- Janzen, T., O'Dea, B. and Shaffer, B. 1997: "Passive Constructions in American Sign Language". In *Proceedings of the Twenty-Third Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society: General Session and Parasession on Pragmatics and Grammatical Structure*, Vol. 23, No. 1: 434-445.
- LaPolla, R. 1990: *Grammatical relations in Chinese: Synchronic and diachronic considerations*. Dissertation. Berkeley: University of California.
- Li, C. and Thompson, S. 1981: *Mandarin Chinese – a Functional Reference Grammar*. Berkeley: University of California Press.
- Li, C., and Thompson, S. 1976: "Subject and topic: A new typology of language". In C. Li (Ed.), *Subject and topic* (pp. 457-489). New York: Academic Press.
- Liddel, S. 1980: *American Sign Language Syntax*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton.
- Lillo-Martin, D. 1986: "Two Kinds of Null Arguments in American Sign Language." In *Natural Language & Linguistic Theory*, Vol. 4, No. 4: 415-444.
- Markowicz, H. 1980: "Introductory: Myths about American Sign Language". In H. Lane & F. Grosjean (Eds.), *Recent Perspectives on American Sign Language* (pp. 1-6). Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

- Matisoff, J. 1973: *The Grammar of Lahu*. Berkeley: University of California.
- Napoli, D. and Sutton-Spence, R. 2014: "Order of the Major Constituents in Sign Languages: implications for all languages". In *Front. Psychol*, Vol. 5: 376.
- Ning, C. 1993: *The overt syntax of relativization and topicalization in Chinese*. Irvine, CA: University of California, Irvine dissertation.
- Osawa, F. 1999: "The Relation between Tense and Aspect: The Emergence of the T System". In *UCLWPL*, Vol. 11: 521-543.
- Payne, D. 1992: *Pragmatics of Word Order Flexibility*. Philadelphia, Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Pfau, R., Steinbach, M. and Woll, B. 2012: "Tense, Aspect, and Modality". In R. Pfau, M. Steinbach & B. Woll (Eds.), *Sign Language – An International Handbook* (pp. 186-204). Berlin: De Gruyter Mouton.
- Rosenstein, O. 2001: *Israel Sign Language – a topic prominent language*. MA of thesis. Haifa: Haifa University.
- Sandler, W. 1990: "Temporal Aspects and ASL Phonology". In *Theoretical Issues in Sign Language Research*. Chicago and London: The University of Chicago Press
- Shi, D. 2000: "Topic and Topic-Comment Constructions in Mandarin Chinese". In *Language*, Vol. 76, No. 2: 383-408.
- Sze, F. 2013: "Non-manual markings for topic constructions in Hong Kong Sign Language". In A. Herrmann & M. Steinbach (Eds.), *Nonmanuals in Sign Language* (pp. 111-142). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Tang, G. 2009: "Acquiring FINISH in Hong Kong Sign Language". In J. Tai & J. Tsay (Eds.), *Taiwan Sign Language and Beyond* (pp. 21-48). Chia-Yi, Taiwan: The Taiwan Institute for the Humanities, National Chung Cheng University.
- Valli, C. 2000: *Linguistics of American Sign Language: an introduction*. Washington, D.C: Gallaudet University Press.

Vinogradov, I. 2014: "Aspect Switching in Tzotzil (Mayan) Narratives". In *Oklahoma Working Papers in Indigenous Languages*, Vol. 1, No. 1: 39-54.

Wilbur, R. 1979: *American Sign Language and Sign Systems*. Baltimore: University Park Press.

Wilbur, R. 2012: "Information Structure". In R. Pfau, M. Steinbach & B. Woll (Eds.), *Sign Language – An International Handbook* (pp. 462-489). Berlin: De Gruyter Mouton.

מקורות אינטרנטיים

Dryer, M. and Haspelmath, M (Eds.). 2013: *The World Atlas of Languages Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. (Available online at <http://wals.info>, Accessed on 2014-12-31.)